

شاهان و شاه

مستتر لالچند امر داند مل جگتیانی

شاهنشاہ

شاهنشاہ

شاهاڻو شاھ

مصنف

مسٽر لالچند امر ڏنه مل جڳتياڻي

ٽي سؤ ساله جشن ولادت

شاھ عبداللطيف ڀٽائي

۱۶۸۹ع — ۱۹۸۹ع

شاھ عبداللطيف ڀٽ شاھ ثقافتي مرڪز

ڀٽ شاھ حيدرآباد

پهريون چاپو ۱۹۱۴ع

ٻيو چاپو ۱۹۸۹ع

تعداد ٻه هزار ڪاپيون

قيمت ۰۰-۲۵ روپيا

هي ڪتاب مهتاب اڪبر راشدي سيڪريٽري سنڌ ثقافت ۽
سياحت کاتو ۽ اعزازي سيڪريٽري شاھ عبداللطيف ڀٽ شاھ
ثقافتي مرڪز پاران ڇپائي پڌرو ڪيو ۽ آفتاب اٻڙي انچارج
پبليڪشن سيڪشن جي نگراني هيٺ آزاد ڪميونيڪيشنز
ڪراچي وٽان ڇپيو.

به اکر

پٽ شاھ ثقافتي مرڪز، شاھ عبداللطيف ڀٽائي
جي فڪر جي ڦهلاءَ لاءِ نون تحقيقي ڪتابن ڇپائڻ سان
گڏ نادر قلبي نسخا ۽ اڻ لپ قيمتي ڪتاب شايع ڪندو
رھيو آھي.

ورھاڱي کان اڳ شاھ سائين تي جن محققن ڪم
ڪيو ۽ ”لطفِي باغ“ ۾ سندر ھوڻا پوکيا. اڄ اسين
انھن جو ڦل کائي رھيا آھيون، ھر ڦل جو سواد ۽ سڳند
پنھنجو آھي، پر لالچند امرڙني مل جي ميون جو ساءِ
۽ سواد ئي نرالو آھي.

لطيفيات ۾، لالچند امرڙنو مل پھريون اديب آھي،
جنھن تنقيد جي عالمي اصولن کي سامھون رکي، شاھ
سائين جي ڪلام جي پرک ڪئي ۽ مقرر ڪيل اصولن
سان ثابت ڪيو تہ شاھ سائين انساني قدرن ۽ احساسن
جو روشن مينار آھي. سندس ٻولي با محاوره ۽ سليس
آھي، جنھن ڪري پڙھندڙ ڪڏھن بہ ڪوفت محسوس نہ
ڪندو، ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي جي چوڻ مطابق
کيس ”سلاست جو سائين“ چئجي تہ وڌاءُ نہ ٿيندو.

ڪاڪو لالچند سنڌ، سنڌي ٻولي ۽ شاھ سائين جو
سچو شيدائي هو، هن پنهنجي زندگي سنڌي ٻولي ۽
ادب جي خدمت ڪندي گذاري.

۱۸ اپريل ۱۹۵۴ع تي هندستان ۾ وفات ڪيائين.
وصيت ۾ چيو هئائين ته ”سندس هاڻي (هڏن جي
خاڪ) کي گنگا جي بچاءِ سنڌوءَ ۾ وهايو وڃي.“

ڪاڪي لالچند جو انمول ڪتاب ”شاهالو شاھ،
(۱۹۱۴ع) ايترو ته اڻلڀ هيو، جو پرائن پارڪن وٽ به
انهي جي ڪاپي ڪانه هئي. آخر اهو ناياب نسخو ڊاڪٽر
عبدالڪريم سنديلي صاحب وٽان مليو، جنهن لاءِ اسان
سندس مشڪور آهيون. پروفن پڙهڻ جي تڪليف
ڊاڪٽر نواز علي شوق صاحب کي ڏني سين، جنهن اها
سڪ سان قبولي.

اميد ته اسان جون هي ڪوششون لطيف سائين
جي محققن سان گڏ عام پڙهندڙ لاءِ پڻ لاپائيتيون ثابت
ٿينديون.

ڪراچي

۲ سيپٽمبر ۱۹۸۹ع

مهتاب اڪبر راشدي

سيڪريٽري،

پيٽ شاھ ثقافتي مرڪز ڪاميٽي

پنهنجي پياري ناني
سرگواسي ديوان رامچند
ولد ديوان مولچند لالواڻي
جي نمت
ارپيه

مصنف

منڍ

ماءُ جڙيندي پٽڙا ڀاڳ نه ڏيندي وٺي. لکندڙ به ڪتاب گهڻي لکي وجهي، پر ڀاڳ جي وٺڻ ڪا ڏيئي سگهندن! هڪ ڪتاب تي شايد محنت به ڪا پوري سوري ڪئي هوندا ته به ڇاپي ۾ اجهو آيو رهيو، ٻئي ڪتاب تي نور نه کڻي نچوئي، ته به اهڙو سٿرو نڪري نروار چوڻو ٿئي؟

هن رسالي لکي ڪي ٿورڙا ڏينهن ڪين ٿيا. هن کان پوءِ ٻيا رسالا لکيا، سي ڇپيا، سي نيڪال ٿيا. پر هن سدوري جي ڪرمن جون ڪهيون، تنڪي اهڙيون ڪي ڏاڍيون ڏهيون اچي ويون هيون، جو هيلٽاءِ وڌيون ٿي ٿئي. ڪي چوندم وڏن گهر وڏا وياڙ. بيشڪ. پر پٽ جوان مڙس ڪنوارو ويٺو رهي، سا ڳالهه جس ڀري نه آهي. مٺي جواني جوان جي هوند انهنننن سڙي وڃي. رسالو به لکيو تيار ٿي پيو هجي، ۽ ڇپجي به نه، ته شڪ

نه آهي اڏوهي ڪاٺي وڃيس. اُنڪري وڏا ودوان ٻانڀڻ
 سرون پڇاڻي، هن رسالي جي ڪين چئي جنم پتري
 ڏيکاري، سڀ لڳن ۾ ڪٿي سنڌي ساهت سوسائٽيءَ کي
 پرڻيو ٿي مانس. تڏهن وڃي ڪرمن مان ڪاڻ لٽي اٿس،
 ۽ جنن تنن سندس موڪ ٿي آهي.

گهوٽ گهوڙيءَ تي چڙهيو ته سندس ڳالهائڻ تي
 مله پيو. اُنڪري ڇاچي مڃي جيڪو چاهي ته گهوٽ
 مونسان ڳالهائي، ته مهرباني سندس، هٿين خالي نه اچي.

۲۴ سيپٽمبر ۱۹۱۴ع
 حيدرآباد سنڌ.

لالچند امر ڏنه مل جڳتياڻي

شاهائو شاه

آخوند گل محمد پنهنجي ديوان گل ۾ چيو آهي
تو منجهان جڳ کي مليو رحمان فيض،
جن ملڪ حيوان ۽ انسان فيض.

* * * * *

لعل ٿيو لاهور لالن تو ڪنان،
مفت نٿو محبت منجهان ملتان فيض،
سال ٿيو سرهند تنهنجي صدق ۾،
تو ڏنو تبريز ترڪستان فيض.
ٿنا خراساني تنهنجا خالص خلوص،
علم ۾ انڪان ڊهنو ايران فيض.
چاه تنهنجي ۾ ٿنا چشتي چڱا،
ياد تنهنجي ۾ لڏو يونان فيض.

تنهن ۾ به

سنت کي توکان سرنو سڀڪي سخي،
خوب وٺو ساري هندستان فيض.

ان ڏس ۾ سنت سان خاص وڙ ٿيو آهي، ان ۾
ته ترماتر به شڪ ڪونهي. ڳوٺ ڳوٺ ڪو وڃي ڦري
ڏسي: سنت جي اهڙي ڪنڊ ڪڙچ رهي ڪانهي، جتي
هڪ نه ٻئي پير يا اولياءَ جو مقبره نه آهي. وري اهو
مهينو پالهو ڪونهي، جنهن ۾ هڪ نه ٻئي فقير جي درگاه
تي ڌام ڌوم سان ميلو ٿو لڳي. سنڌڙي هونءَ
گريٽڙي، پر هي جو شرف مليو اٿس، تنهنجي برڪت
سان سندس شان سڀنن سرس آهي، سندس مان
مڙتن مٿي آهي. سونهاري سنت جي انهن ساءِ لوڪن نه
رڳو اول درجي جي فقيري ڪمائي آهي، پر شاعريءَ جو
دمُ به هنيو آهي. اسان اوڀر وارن جي عقل پٽاندر شعر
جي معنيٰ ئي ڄاڻڻ يا پروڙڻ آهي، ۽ شاعر اهو آهي
جنهنکي اها ذات ڏسن جي ڏاتار پنهنجي گنج پريور مان
پري ڏني آهي: ۽ هونءَ ئي اسانوَ شاعر ۽ وليءَ جي وچ
۾ فرق خير ڪو سمجهڻ ۾ ايندو آهي، ڇو جو سندن
رهن پٽ مان ئي پڌرو آهي ته ٻئي الهي اسرار ۾ عرق
آهن، ۽ ٻنهي کي جهان جي ڳجهي ڳجهارت پيڇڻ جو اعليٰ
عهدو عطا ٿيل آهي. پوءِ اهو شاعر ڪهڙو جو سڀ شني
جي معرفت شان الهي ۽ حسن خدائيءَ جو ساڪي نه ٿئي؟
اهو شاعر ڪهڙو جو ماڻهن ۾ ۽ مرڻ ۾، ندين ۾ ۽
نارن ۾، سمنڊن ۾ ۽ ساگرن ۾، جهنگلن ۾ ۽ ٻيلن

۾، جبلن ۾ ۽ ٽڪرن ۾ ڌڻيءَ جو ڳجه نه پروڙي.
سچو شاعر

”مروان موران پڪڻان والئي ٻي نه“ ٿو پلي،

۽ هو ڄاڻي ٿو ته

”هو هلا چو هل سڀوئي سندو سڄڻين“ پيو هلي.
ان ڪريئي شاعر سياڻو سڀ شني تي عاشق آهي،
۽ عاشق صادق وانگر هر شني جي هو صفت پيو ڳائي؛
پڻ هو مثل ڪمانگر جي آهي، ۽ ڪمانگر وانگر شين کي
نت زباني رنگ پيو ڏئي.

سندس لاءِ هر وقت ۾ ورونهن آهي، ۽ سڀ مند
۾ مزج آهي. وستن ۽ ويراني، سوڪ ۽ ٻوڏ، سيارو ۽
سانوڻي، سڀن ۾ هو سائين ۽ سگوري جو هٿ پيو پسي،
۽ هنجي وڏي وڏائيءَ جو وڏو ويچار ڪيو، هر وقت پيو
هسي.

هر ويل، هر هنڌ، سندس هوش ڄاڻ آهي، ۽ ڄاڻ
جو به هو بلڪل جبرو آهي؛ ۽ نه رڳو ڄاڻندي هو چست
آهي، پر ننڊ ۾ به هو ڦڙت آهي.

مطلب ته هو ڪڏهن به ڪڪ ٿو گذاري ۽ سدا
تن تنبورو ڪيو، پنهنجي حال ۾ مست ٿيو، مزي ۾

حياتيء جا ڏينهن پيو گهاري. ان ڪري ڪڏهن به
 ڪنهن اوڀر واري شاعر جو شعر پڙهجي، ته هيءَ ڳالهه
 سڌاءِ ڌيان ۾ رکڻ گهرجي ته مراد سندس سڌاءِ اعليٰ
 آهي، ۽ شاعر رڳو حق جي نرواري پيو ڪري.

پر هن رسالي ۾، شاهانه شاه جوان مد نظر تي
 رڳو مٿاڇرو ويچار ڪرڻو آهي، باقي سندس علمي لياقت
 ۽ بلند ۽ باريڪ خيالن کي ظاهر ڪرڻ جي جا قابليت
 آهي، انکي سو چڱيءَ ريت ڄاڻي ڏسڻو آهي.

شاه جي ساري رسالي تي

نقطہ چينيءَ جي نظر

هندوستان جي راڳ وديا انوسار مڙيني ۶ راڳ ۽
۲۶ راڳيون آهن. شاه صاحب جي رسالي ۾ به ڪج سُرَن
تي اصلوڪن راڳن جا نالا آيا آهن، باقي بچيلن تي وري،
مضمون ڏسي، پوءِ نا لا وڌا ويا آهن. ۽ ائين ڇي
دهليءَ جي ٻن اُستاد اٽل ۽ چنچل جي صلاح سان
ڪيل آهي. اهي به استاد شاه صاحب جي حضور ۾
رهندا هئا، ۽ ميان غلام شاه ڪلهوڙي جي معرفت ساڻس
واقف ٿيا هئا. چوڻا ته ٻئي جڏهن ويهي وٽس ڳائيندا
وڃائيندا هئا، تڏهن پاڻ هڻن جا نهن نهن تي هڻي پيو
تال وٺندو هو، ۽ راڳ جي ٻڌڻ ۾ ڏاڍو محو ٿي ويندو
هو. پوءِ درد به اُتي ته خوشي به اُتي. سرهو به پيو ٿيندو
هو، ته اکين مان ڳوڙها به پيو ڳاڙيندو هو.

پر هينئر جيڪو ”شاه جو رسالو“ هالو چالو
آهي، تنهن ۾ نجوني شاه صاحب جو شعر نه آهي.
خصوصاً سُر بيراج ۽ سريسنت بهار، سر هير رانجهو ۽ سر

سينهن ڪيڏارو، سر ماروئي ۽ سر ڍول ماروئي، سر پورپ ۽ سر ڌنا سري، سر ڪاموڏ ۽ سر ڪارايل، اهي ڏهه سر ساراني سندس نه آهن. ان ۾ ڪڇ جيترا بيت آهن، جي شايد، ڳاڻڻا ۽ فقير جي وٽس ڳائيندا وڄائيندا هئا، تن جا چيل آهن ۽ شاه جي رسالي ۾ درج ٿي ويا آهن جو ڪاتبن سنڌو سيڙهو ڪيوئي ڪونهي، جيڪو جيڪو شعر شاه جي حضوريءَ ۾ ڳاتو ويو آهي - ڇا خود شاه صاحب جو، ڇا ٻين ڳائڻن جو - سڀ ڪٺو لکندا ويا آهن. پر جي ڪاتبن کان ائين ٿي ويو آهي، ته تعليم کاتو وارن به ان ڏس ۾ سڌارو خير ڪو ڪيو آهي. اٽلوني اٽڪل ۱۰۰ ڪافيون ۽ بيت خود شاه صاحب جا چيل، جنجو جهڙو آهي مفيد مضمون تهڙي آهي عمدي عبارت، سي سرڪاري رسالي ۾ آندائي نه اٿن.

انهي رسالي جي ٻي هيءَ خامي آهي، جو بيت پنهنجين پنهنجين جايت تي برابر بيٺل نه آهن. هڪڙي سر جا بيت ٻي سر ۾ اچي ويا آهن. ڪن بيتن ۾ ڪي مصرعون اهڙيون به آهن، جنجو قافيو برابر نه آهي، ۽ ڪٿي ڪٿي ته لفظن ۽ مصرعن جون پڙهڻيون بلڪل غلط آهن، جنهنڪري بيت ڪجسا ۽ بلڪل بيتا لائي پيا آهن. ڪهڙن هنڌن يا ته ڪيترا لفظ پيل ئي ڪينهن، ۽ مصرعون هلڪيون پيون لڳن، يا ته مصرعون اصل عدم پيدا آهن. چڪن جون منجهس باجهون لڳيون پيون آهن، ۽ هيتريون منجهس خاميون آهن، ته به ائين ڪو نه چئبو ته اهو ڇاپي وارو سرڪاري رسالو سنڌين کي ٿو وڻي. ٿو ري

عرصي اندرئي جو ٻيو پيرو ڇاپي ۾ آيو آهي، تنهن مان
ئي پڌرو آهي ته سنڌي چاه سان پڙهڻس ٿا، هنن اُنکي
واسي ڌوپي جاري تي رکي نه ڇڏيو آهي. سبب هي آهي
جو شاه صاحب جي شعر ۾ ڪئين خوبيون ۽ خاصيتون
آهن، جن کين موهي ڇڏيو آهي.

شعر جي خوبين تي ڪنو ويچار

(۱) ته "شاه" جهوني ٿيڻ جو بنهه آهي. سندس شعر پڙه ته منجهانئس نت نئون مزو پيو اچي. سبب هي آهي جو شاه صاحب جيتوڻيڪ مسلمان آهي، عريءَ ۾ فارسيءَ مان چڱو واقف ٿوڏسجي، ته به پنهنجي شعر ۾ گهڻو تڻو نچ سنڌي لفظ ڪتب ٿو آڻي. مثلاً "وحدت وجودي" وارو ڳوڙهو خيال ته جيڪي آهي سو "هڪ" ئي آهي، ۽ ساري پرڻويءَ، نه ساريءَ جوڙ ۾ هڪ جوئي جلور آهي، ڪهڙو نه سولن ۽ رواجي لفظن ۾ وجهي نروار ٿو ڪري. جي

ڪوڙين ڪاياتون تنهنجون لکين لک هزار،
جي سڀڪنهن جيءَ سين درسن ڌارون ڌار.
سوهي، سو هو، سو اجل، سو الله،
سو پرين، سو پساه، سو ويڙي، سو واهرو.
گل گل پسي گودڙيا گهڻا نه پاننيج،
سوني سڃاڻيڃ، هي هو آهي هيڪڙو.

ۥ جي موادي فارسي ۽ عربي لفظ تصوف جي نرواريءَ لاءِ
درج ٿو ڪري، ته اُهي سنڌي اصطلاحن سان ائين ٿو
ڳهڪائي بهاري، جو ڄڻ جڙت ٿو جڙي ۽ موتي ٿو پوئي.
مثلا هيٺيان بيت آهن، جن ۾ به ساڳيو ”وحدت
وجودي“ وارو خيال ٿو آئي.

عاشق چؤم اُنڪي، م ڪي چؤ معشوق،
خالق چؤم خام تون، م ڪي چؤ مخلوق.

وحد تان ڪثرت ٿي ڪثرت وحدت ڪل،
حق حقيقي هيڪڙو ٻوليءَ ٻيءَ نه ڀل.

پاڻهين جل جلاله، پاڻهين جان جمال،
پاڻهين صورت پرين جي، پاڻهين حسن ڪمال،
پاڻهين پير مرید ٿئي، پاڻهين پاڻ خيال،
سڀ سڀوئي حال منجهان ئي معلوم ٿئي.

پاڻهين پسي پاڻڪي، پاڻهين محبوب،
پاڻهين خلقي خوب، پاڻهين طالب تنجو.

(۲) شاهانو شاه لفظ ساز به واه جو آهي. شني ڪي
جاچيو ڪريو نالوئي وٺيو پنهنجو ڏئي. مثل سرماروئيءَ
۾، سڀ ڪي ٿو ٻيڙي سڏي. ڇي

سڀ سمندين سڀجي ابر آساروس،
ٻاڙو پني نه ٻيڙي منو منهن لڳوس.

ڪهڙو نه پورو نالو آهي!

(۲) اکرڻ جو ته اڪڻ پندار آهي. هڪ هڪ لفظ
جا ڪيترا ته ٿاڻي ٿو ڏئي. اُٺ ئي اُٺ: تنهن لاءِ ڪرهو،
چانگو، ليڙو، توڏو، گونرو، ميو، ٻور، بوتو سڀ آڻي ٿو
شعر ۾ سوڙها ڪري.

وري تير. تنهن لاءِ به سيلو، پيلو، لوري لوه،
کان، بان هليو هلي.

بھادر لاءِ ته جهڙي تهڙي فهرست ٿو ڏئي. وير،
ڪوپو، مھاني، جنگ، پانو، مانجي، سڌر، ورنه، ڪونٽر،
بانڪو، پاونگ، گھوٽ، راوت جواب لڳا پيا آهن.
حساب ئي ڪونهي.

پر ائين نه سمجهڻ گھرجي ته هيترا سارا لفظ شاعر
ان لاءِ ٿو ڪتب آڻي ته پنهنجي هوشياري ڏيکاريان، اهڙي
ڪوشش هن ڪٿي به نه ڪئي آهي. اڳتي ڏسبو ته ڪنن
نه سارو سندس شعر لس ئي لس هليو اچي. پاڻءِ ته
پاڻيءَ جي نهر آهي جا بنا ڪنهن اٽڪ پيئي ٿي وهي.
ڇڪ تان منجهس ترما تر به نه آهي. سڀا ويڪ جنن
الهام ٿيو اٿس تنن شعر چوندو ويو آهي.

(۴) ڪن عالم علم وارن جو نڪ رايو آهي، ته شاه جي شعر ۾ نڪو آهي بحر نڪو آهي وزن، رگو نالي جو قافيه ۽ رديف آهي. پر سندس بيتن جي بيهڪ ۽ تڪن جي ڦهڪ مان معلوم ٿو ٿئي، ته جي علم عروض جا ارڪان گهڻا منجهس نه آهن، ته به سٽون ساريون ته بلڪل هموزن آهن ئي آهن. وري ڪٿي ڪٿي، ڪنهن بيت جي پهرين يا پوئين مصرع جو اڌيا ڪو ڀاڱوئي، ڪيترن بيتن ۾ وري وري جو ٿو آئي، يا ڪٿيڪٿيڪ جو هڪڙو ئي لفظ ڦيرائي، يا فقط ٻن لفظن جي پاڻ ۾ جاءِ مٽ ڪري، يا هڪڙي لفظ بدران ٻيو لفظ ساڳيءَ ئي معنيٰ وارو آئي، سڄي بيت جو قافيه جو ڦيرائي ٿو ڇڏي، سو ته هڪاري سندس شعر کي ڪٿي ٿو ڏني.

مثلا هيٺيان بيت آهن، جن ۾ اچي ”منهن موچارن، اندر ڪارن“ تي پيو آهي. ڇي

منهن ته موسي جهڙو عادت ۾ ابليس،
اهڙو خام خبيث ڪڍي ڪوه نه ڇڏين.
منهن ته موسي جهڙو سيرت شيطاني،
بازي بيراني ڪڍي ڪوه نه ڇڏين.

سر سراڳ ۾ پڻ اهڙي نموني ر وا بيت جهجهائي آيا آهن. ٻي فصل ۾ ”هڪي ٻانهي ڇت ۾، ٻي صاحب سنواري“ ان تي اچي پيو آهي. ڇا ٿو چوي؟

هڪي ٻانهي ڇت ۾، ٻي صاحب سنواري،
دنگي هن درياه مان هلندي هاڪاري،
ترازو تاري ستر سڀني ڪري.

هڪي ٻانهي ڇت ۾، ٻي سنواري صاحب،
ڪڍي اونهي ڪن مان اڳي جو عجب،
اڳي سائينءَ جو سبب ڄڻ ٻڌا اڪاري ٻار مان.

هڪي ٻانهي ڇت ۾، ٻي جا ڪري الله،
پالهي وجهي ڪن ۾، پالهي اڪاري اوڙاه،
تنهن واحد کي واه! جو ستر سڀني ڪري.

هڪي ٻانهي ڇت ۾، ٻي جا الله ڪري،
پالهي وجهي ڪن ۾، پالهي ڪنديءَ ني،
ستر سي ڍوئي جي تڙ توائي مڪڙا.

وري هي بيت سر سامونڊيءَ وارا آهن، جن ۾
سامونڊين جي آسپڻ تي ور لاپ ٿو ڪري. ڇي

مون اُپي تڙ وٽ پرين پڳه ڇوڙيا،
ڪامون ۾ گهٽ، ناتہ سڄڻ سباجها گهڻو.

مون اُپي تڙ هيٺ پرين پڳه ڇوڙيا،
ڪا مونهن ۾ ڏيٺ، ناتہ سڄڻ سباجها گهڻو.

مون اُپي تڙ جهل پرين پڳه چوڙيا،
ڪامو نهين ۾ آل، نا ته سڄڻ سباجها ڪهڻو.

مون اُپي تڙ پاس پرين پڳه چوڙيا،
هو الله آهار اوهريا آءِ دم دم دعا ڪندياس،
آه نه لاهيندياس، موٽي ايندا مون گهرين.

اهو رستو اهڙو مٺو آهي، جو سندس شعر وري
وري پڙه ته به ماڻهو ڪڪ ٿي نه ٿئي. هڪڙا ڳالهه ڪي
وڏائي ورهيه ڪندا آهن، ته ٻڌندڙ ڪي چڙ پيئي ويندي
آهي، پر شاهه جي اُپٿار اهڙي آهي، جو منجهانئس پاڻ مزو
پيو اچي.

(۵) لنبِي چوڙي ڳالهه ڪي ٿوري ۾ ڇٽائڻ جو به
اُستاد آهي. سسئيءَ تي يا ته سڄا سارا ۵ سر ڏيئي ويو
آهي، يا ته ساريءَ ڳالهه جو مطلب هن ٽڪن ۾ ڇٽائي
ٿو ڇڏي. ڇي

سر جي تان سور ساماڻي تان سڪه ويا،
آهي ٻئي پور نماڻيءَ نصيب ٿيا.

گواردر ۾ موڪيءَ نالي هڪ عورت ڪي گتو هوندو
هو، تنهنجي شراب واري مٿ ۾ هڪ لڱا هڪ سڀ وڃي
سري پيو، جنهنجي مانيءَ کي سڌ رهي ڪانه. گراهڪ جي

وٽس آيا تنڪي مائيءَ انهي مٿ مان پٽ پري پياريا. هنن
يارن پيالا چاڙهيا، ۽ ڏيري ٿي پنڄي رهيا. انهيءَ ڳالهه تي
به نه ته ڳچ جيترا بيت ڏنا اٿس، پر ساريءَ جو سار
پڇاڙيءَ منجه ٻن تڪن ۾ آڻي ٿو پورو ڪري ڇي

موڪيءَ سنڊي مٿ ۾ سري سڀ پيو،
اي قضا ڪم ڪيو، ڪونهي ڏوه ڪلال جو.

(۶) شاه جو شعر سنجيدو ۽ سواڊي، سڪ پريو
سريلو حد گهڻو آهي، ۽ جيتوڻيڪ ڪيترن هنڌن لفظن
تي ڏاڍيون تجنيسون ڪيل آهن، ۽ ڏاڍا مزي جهڙا بيت
ڏنل آهن، ته به منجهن اندروني مطلب ڏاڍو ڳوڙهو رکيل
آهي. سر سهڻيءَ ۾ سهڻيءَ جي واتا ٿو چورائي

جاهڙ اندر جيءَ ساهڙ ڏني ساه ڪي،
ساهڙ ڇڙي نه ساه جي ساهڙ ساهڙي ريءَ،
ساهڙ ميڙ سميع! ته ساهڙ ڇڙي ساه جي.

هن بيت ۾ لفظ ”ساهڙ“ تي ٽو تجنيس ڪري
۽ چوي ٿو ته هي خاڪ مٽيءَ جو پتلو تنهن ۾ جو ساه
آهي، سو سڀ آتما جو پرتاب آهي ۽ آتما کي سرير سان
وري ڏئيءَ پاڻ ڳنڍي ڇڏيو آهي. هاڻ ڏهاڙڪي پاڻ اٿي
جو سڀڪوئي پيو کائي، ۽ نڪون ساه به هر ڪو ئي پيو
کڻي. پر هي منڪه جو هن مرت لوڪ ۾ آيو آهي، تنهنڪي
هتي ئي ته قبو نه اڏائڻو آهي. سرت نرت، سڌ ٻڌ مليا

اٿس، ته ڇا ڇي ڏسي، جو اصل پاڻ ڇا آهي؟ ۽ هتي
 ڇالاءِ آيو آهي؟ جڳياسو جڏهن ان ڪڙيءَ کي رسي ٿو،
 تڏهن ڄاڻ ٿي ٿئيس ته هي ڳالهين سمجهجن تنهن لاءِ
 سرير مان خير ڪو ڪارج سڌ ٿيندو، هي آتماني جو
 ڪم آهي. پر سندس آتما تي سرير جا آورڻ چڙها پيا
 آهن، ۽ پرم ۾ جو پاڻ پني پٽڪيو آهي، تنهنجو سبب
 اهو ئي آهي جو اڃا کيس پنهنجي سڄي پاڻ جي پروڙ نه
 پيني آهي. هاڻ اها پروڙ پويس تنهن لاءِ کيس ڪور پير
 جي سهائتا جي ڏاڍي گهرج آهي. ڪورين هنن ڳالهين ۾
 گهر انداز آهي. وهناري ڳالهين ۾ ئي ٻين جي ڪيتري
 مدد وٺي ٿي پوي؟ هي ته پرمارڻي پروليون آهن ۽ اهي
 هو پڇي سگهندو ئي ڪين، جيستاءِ ڪو ڪامل مرشد
 کيس نه مليو آهي. شاه صاحب به هن بيت جي پهرين ٻن
 ستن ۾ اهڙو خيال ٿو آڻي، ۽ پڇاڙيءَ واري تک ۾
 سائين سگوري کي وينتي ٿو ڪري ته ”هي سميج! سڀ
 حال سٺڻ وارا! تون پنهنجو وڙ ڪر، ۽ اهڙو ڪو هادي
 رهبر ملاءِ جو منهنجو نيتارو ٿئي.“

وري هي سر ڪلياڻ وارو بيت آهي. ڇي
 ڪاتي تڪي م ٿئي، مرميائي هوءَ،
 مان ورمين توءَ مون پريان جا هٿڙا،
 مرميائي معنيٰ مڏي، لمي. ورمين معنيٰ ترسن، ٺهرن.

مطلب ڇا ته پل ته ڪاتي مڏي هجي ۽ تڪي نه
 وهي. ڇو ته پوءِ من منهنجو محبوب مونکي پنهنجن

مبارڪ هٿن سان ڳچ مهل جهلي بهي. کاتي تڪي هوندي
 ته هڪڙوئي ڌڪ هڻي سر ڌڙ کان ڌار ڪري ڇڏيندم.
 هوندي مڏي ته اوس ڪنڌ ڪپڙ لاءِ مونکي ڪنڌ کان
 جهلڻو پوندس. ڪهڙي نه سهڻي حجت! شعر هنکي چنبو
 آهي. ايئن نه سمجهڻ ڪپي ته بيت جا رڳي لفظ سهڻا
 آهن. صوفي طالب پنهنجي ڪنڌ تي کاتي جا وهانڻ ٿو
 ڏئي، تنهن مان هنکي فائدو ڪهڙو ٿو رسي؟ سندس من
 ترشنائون ٻجهي ٿيون وڃن. هاڻ صوفي سڳورا چاهيندا
 آهن، جو ايئن اُمالڪ نه ٿئي، ڌيري ڌيري اُتتي ٿيندي
 وڃي. ڇو جو سپاويڪ آهي ته شيءِ ڪشالي ۽ مٿا ڪٽ
 سان پڙهي ٿي، تنهنجو قدر هرگز گهڻو ٿو ٿئي. هن بيت
 ۾ به ساڳيوئي خيال نروار ٿيو آهي.

(۷) ٻيو ٿو ڏئي پروليون. لفظن ۾ اُنجي آهيني
 ڪين. پر سندن ارڻ ڏاڍو اونهو آهي. سرسراڳ ۾
 ٿوچري:

مائڪ منڌ هٿان پيتيءَ ۾ پرزا ٿيو.
 سڄو ٿا، سيد چئي، لهي لڪه سوا،
 ڀڳي ڀڄاڻا پدمنٿان پري ٿيو.

وياسي وينجهار هيرو لال ونڌين جي،
 تنين سندا پويان سيهي لهن نه سار،
 ڪٿين ڪٽ لهار هائي انهن پيڻين.

۽ سر آبريءَ ۾ سسنيءَ کي ٿو چوي:

ويه مَ منڌ پنيپور ۾، هاڙهي هڏ مَ هل،
ڪوڙي ڪج مَ ڪڏهين، سڄي ڳالهه مَ سل،
جانب لي مَ جل، سور وسارم سسني.

سر آسا ۾ به ساڳئي نموني وارا هي بيت ٿو ڏئي.

چي

ترڪ ڪر ترڪ کي وڃڻ ڪنان وڃ،
آهي اي اُهيچ، سڻي سڻاڻيچ تون.

وڃي رس وڃڻ کي، وڃڻ پڻ وڃاءِ،
لوڪان پاڻ لڪاءِ، لڪيان پڻ لڪيچ تون.

حد ٿو ڪري سر ماروئي ۾، جتي چوي ٿو:

آءُ بندياڻي بند ۾، ڪ آءُ پيس بند؟
مون هين لڳو ميهڙو، ڪ مون هين ڪڙو ڪنڌ؟

بس ويٺو ڪو سلي.

(۸) شاهانو شاه جاچ جو جبرو ۽ ڪمانگر به هڪڙو
ئي آهي. زباني رنگ شين کي آهي وٺي ٿو ڏئي، ۽ کين

لفظن جا ويس آهي ڪري ٿو ڊڪائي، جو پڙهندڙ ائين
 پيو ڀانئين ته جنسي آها شيءِ منهنجن اکين اڳيان چٽي
 ڏکي بيٺي آهي. مثلاً سر سهڻيءَ ۾ سمنڊ جي صورت
 ڪهڙي نه پوري پوري ٿو چٽي! ڇي؛

دهشت ڌور درياه ۾ جت سڻاڻا سيسار،
 بيهڊ يا گو بحر ۾ هيٺ ٽاڪ هزار.

دهشت ڌور درياه ۾ جتي ڪُن جا ڪڙڪا،
 سهي ڪنن سمونڊ جا ماندي دل ڌڙڪا.

دهشت ڌور درياه ۾ جتي جايون جانارن،
 نڪو سنڌو سير جو مڇ نه ملاهن،
 درندا درياه ۾ واکا ڪيو وڙهن،
 سڄا پيڙا ٻار ۾ هليا هيٺ وڃن،
 پرزو پيدا نه ٿئي تختو منجهان تن،
 ڪو جو قهر ڪن ۾ ويا ڪين ورن.

ڇو ماسو ٿو لڳي تڏهن وڃي ڪو سمنڊ تي لهرن
 جو رنگ ڏسي. پوءِ پروڙ پويس ته سمنڊ جي صورت
 چٽڻ ۾ شاعر ڇا نه ڪمال ڪري چڪو آهي!

وري سارنگ جي مند ۾ سارنگ سارنگ وسائي
 جيڪي رنگ ٿو لائي، تنجو سريستو وستار سر سارنگ ۾
 ڇا نه بخوبيءَ ٿو ڪري؟ ڇي؛

مند ٿي منڊل وڃيا تاري ڪي تنوار،
هارين هر سنباهيا سرها ٿيا سنگهار.

مند ٿي منڊل وڃيا آيو جهڙ جهاتي،
هڪ ارزان ان ٿيو ٻيو مڪڻ منجه ماتي.

مند ٿي منڊل وڃيا ڪي اوهيڙن اوڪ،
ڇاچر ٿي چئن ۾ مينهن چن موڪ،
سرهيون ٿيون سنگهاريون پويو پائن طوق،
ميها چيڙ ڦنگيون ٿين سڀني ٿوڪ.

موٽي مانڊائن جي پري ڪيائين پيڇ،
وڃون وسڻ آيون سارنگ چڙهيو سيڇ،
تنهن نوريءَ نوازيو ڏيئي ڏوٽا ڏيڇ،
بج کڻي پت هليا هاري منجهان هيڇ،
راضي منجهان ريڇ عالم سڀ آباد ٿيو.

موٽي مانڊائن جي جڙي ڪيائين جوڙ،
وڃون وسڻ آيون ٻه ٻه ٻڌائون ٻوڙ،
انن جا عالم ۾ ڪوڙين ٿيا ڪوڙ،
سارنگ لائي سوڙ، ساندھ سھانو ٿيو.

موٽي مانداڻن جي ڀيري ڪيائين ڀر،
 وڃون وسڻ آيون ڪوڏان ڪٿي ڪر،
 مينهن پائڻ مراديون ٿڌا چرن ٿر،
 وڏي اوه آيون پٺيءَ لائي ڦر،
 ساري اڇو سامهون ڏين ڪير سڄر،
 ساڻ وائين ور، پريون پرچڻ جون ڪيون.

جنگ ٿي لڳي. ڪنن ڪوٺا ڪلي ڪوڏيا ڪارا
 ڪند هڻن ۾، اٿل وڇيرا هيٺ ڪيو هڪ ٻئي تي اُٿري
 ٿا اچن، ڪيئن رڻ گجي ٿو ۽ راڻو ٿئي ٿو ته ڳجهيون
 رڻ چائين ٿيون ڇڏين، اُنجو سرستو، ستار وري
 بخوبيءَ سر ڪيڏاري ۾ هڻين ٿو آئي. ڇي:

جهمنديون اچن جهوليون جهونجهارن جون،
 پايو هڪ بهار جا اُنجون وهون واکا ڪن،
 پٿين پار ڪين، رڻ گجيو، راڻو ٿيو.

بهادر گڏيا بهادرين کڙگ ڪلول ڪن،
 وجهن ڌڙ ڌڙن تي هاڪاريو هڻن،
 ڪرڻ ڪنڌ نچن، رڻ گجيو، راڻو ٿيو.

ڪرڻ ڪنڌ نچن. ترار جو ڌڪ لڳندو، سو اول
 اوس سسي ٿورو ڌڙ کان مٿي ٿيندي ۽ پوءِ ڪرندي.
 ان مٿي ٿيڻ ۽ پوءِ ڪرڻ کي ٿو شاعر نچڻ ڪوٺي.

پاک جنگا پير کٽان هيٺ نه کوڙيا،
تنگ ترارن تچيا چٿيو پون چڳير،
ڍونڍ تنهن جا ڍير، ڳجهين ڳري لايا.

چپرچنن پهون، تنن رڻ ڳجهين چانٿيو،
ونگا ونڪن گڏيا ڍوڙيو ڏين ڊهون،
مهاين وهون نير مهانگو ڪنديون.

نير مهانگو ڪنديون. ايئن آهي ته ڪنهن شيءِ جو
واهپو اوچتوئي اوچتو وڌي ويندو آهي ته اُنجو اگاه آڪرو
ٿي پوندو آهي. هتي به هنن عورتن جا هيترا مڙسارو جو
مرندا ۽ عذر ۾ پاڻ نير رنگيل ڪپڙا جو ڪنديون،
انڪري نير جو اگاه چڙهي ويندو، ۽ نير مهانگو
وڪامندو.

پکين کي ڏسي ٿو سدائين ٿا هيڪاندا رهن. گڏ
کائن گڏ پين. گڏ گهمن گڏ گهتن. گڏ سمهن گڏ ڪن.
پلڪ هڪ پنڪت ڪنان پاسي ٿين ته ويڳاڻا وتن. ڇاتي
چڄيو پوين. تڏهن چوي ٿو:

وگر ڪيو وتن ڀرت نه چينن پاڻ ۾،
پسو پکيڙن مائهنتان ميٺ گهڻو.

وڻ تي ته راه جو بيت ٿو ڏني. ڇي ڏسو ته ڪهڙو

نه سدورو آهي،

ڇاڙپ لڳي، ڇڳا چڻن ميوا ۽ ٻور.
گهاڙو لڳي، ڪوڪ نه ڪري توڙي ڪريس چور.
پاڻ جلائي، ڇاون ڪري، نت انهي تي نور.

ان ڪري پاڻڪي صلاح ڏئي ٿو تون به: دل ڪر
درخت جي دستور،

(۹) تنهن ڌاران شيءِ کي جاچي ڪري منجهانئس
ڪڍ به واه جوڻوڪيڍي. پالڻيءَ ۾ ڏسي ٿو ته بدبدا اٿن ته
گهڻي مهل جالين ئي ڪين. لهرون لڳن ۽ اُتيئي اڌ ٿيو
پون. تنهن تي پاڻ کي سجهائي ٿو ته سدورا.

جر ۾ ڦوڻو جنن لهرن لڳندي اڌ ٿئي،
تون پڻ آهين تنن، دنيا ۾ ڪو ڏينهن ٿو.

اُن ڪري،

تانگهي ۾ ٿاڻي ٻڌ پنهنجو ٿرھو،
اونهي ۾ آڻي ڪونه ڏيندءِ ڪو ٻيو.

سُني نمائي وٽ، تنهنڪي وري ڏسو ڇا نه شرف
ٿوڏني! ڏسي ٿو ته ويچاري ڪينن ڪپڙا سبي، خلقون
پيئي پهرائي، پر پاڻ اُگهاڙي جي اُگهاڙي ٿي رهي. تڏهن

ٿو چوي:

پاڇا هيءَ نه پاڙيان سرتيون سٺي ساڻ،
ڍڪي اگهاڙن کي ڪين ڍڪيائين پاڻ.

(۱۰) وڏي خوبي سندس هيءَ آهي، جو جدا جدا
نمونن ۾ جدا جدا ماڻهن جي واتان، عشق الاهيءَ جي
باب ۾، ڏاڍا ٿو غضب جا ڏوهيڙا ۽ لوڙائو ڏئي، ۽ او
رڻ آهي ٿو اوري، جن ٻڌي دل درد ۾ ڳريو وڃي، ۽
من شاعر جي سوزواري خيال ۾ محو ٿيو وڃي. ڪٿي
ڏس ته سسئي ٿي، لوڪاڻي لڄ لاهي، پنهنوءَ پٺيان
ڏونگر ٿو ڏوري، ڪٿي ڏس ته مومل ٿي، راتين جون
راتيون راڻي جي اوسيڙي لڳي، اکين کي اوجاڳا ٿو ڏئي.
ڪٿي ڏس ته ماروئي ٿي، عمر جي ڪوٽ ۾ ويهي، ملير
ملڪ ۽ ماروڙا ٿوسنڀاري، ڪٿي ڏس ته ليلان ٿي، نيٺ
مٽي کي مڇ ۾ وجهي، چنيسر ڪاڻ، ڳوڙها ٿو ڳاڙي!
ڪٿي ڏس ته سهڻي ٿي، سياري سيه رات ۾، ساھڙ
ڪاٽر، ڪاريهر ڪن ٿو تري، ڪٿي ڏس ته گندري ٿي،
سهي ڄام کي حرفت سان هيرائي هٿ ڪري ساڻس سهج
ٿو ڪري. ڪٿي ڏس ته سورٺ ورڻي، راڳ تي ريجهي،
ڪٽاريءَ سان ڪنڌ ڪڍي ٿو ڏئي، ڪٿي ڏس ته
”لوني“ ٿي ڪارا اوڍي، مير حسين تي ماتم ٿو مچائي.
ڪٿي ڏس ته ڪاپاڻي ٿي، آڻڻ ۾ ويهي چاه مان چرخو
ٿو چوري، ڪٿي ڏس ته ڪن ڪٽ ڪاپٽ ڪاپڙي ٿي،
طمع کي ترڪ ڪري، ويهي رام ٿو ريجهائي. مطلب ته

نوان نوان ويس ۽ ورن ڏيکي، ويهي اندر جو حال
 ٿواري، ۽ روح رهاڻ ڪري، پلٽون پلٽيندي، لاهوت
 به لنگهي، رجي هاهوت کي حد ٿو ڪري، ۽ نيٺ پاڻ
 سڃاڻي، پر ڀڄ پڻ پائي، ايئن
 ٿوچاڻي، ته:

پڙاڏو سو سڏ، ور وائيءَ جو جي لهين،
 هئا اڳئين ڪڏ، ٻڌڻ ۾ به ٿيا.

پاڻ پردو پاڻ کي سڻي ڪر سنڀال،
 وچان جو وصال، سو تان هنڻ هنجو.

پاڻ پردو پاڻ کي طالب سڻج تون،
 نڪا هان نه هون پردا سڀ پاسي ٿيا.

جهنگ ڪامي پٽ ٿيو ڀڳي چوران لڪ،
 سيڪڙو سڪ هڻي گڏيا پاڻ ۾.

جن وڃايو وجود سي فاني ٿيا في الله ۾،
 نه تن قيام، نه قدور، نڪي ڪن سجود،
 جيلانهن ٿيا نابود، تيلا نهن رسيا بود کي.

ياد رکڻ گهرجي ته اهو ”وحدت وجوديءَ“
 واروئي خيال آهي، جنهن تي صوفي مت جي پيڙه ٻڌل
 آهي، ۽ شاه لطيف شاعر اهو خيال پنهنجي شعر ۾

ڪيئن نه بخوبيءَ نروار ٿو ڪري! ڪن کي شت اهو
خيال نه به آئي، ۽ سمجهن جو اجايو خفقان آهي، ته به
اهي صاحب ايترو ته قبول ڪندا ته اُن جي نروار ڪرڻ
۾ شاعر علمي لياقت واه جي ڏيکاري آهي.

(۱۱) پر هي ته وڏا قصا ۽ ڪهاڻيون ٿيون، شاهائو
شاه ڳوٺاڻيون ڳالهون جيڪي سنڌ ۾ مروج آهن، اُنکي به
شعر ۾ آڻي، سندن معرفت وڏا اونها خيال نروار پيو
ڪري. پڻ، جيڪي ساڻ سڳڻ، زالون مڙس، جدا جدا
وقت تي ڳنڍيندا آهن، تنکي به پنهنجي شعر ۾ شرف
ڏيئي ٿو ڇڏي. انڪري به ته سندس شعر ناپند ٿي پيو
آهي، ۽ پڙهيل ڇا اڻ پڙهيل سڀ کي پيو وڻي.

ڳالهه ڪندا آهن ته انڌن جي هڪ لڱا سڌ ٿي ته
هاڻي ڏسون، تنکي آڻي هڪ منل هاڻيءَ اڳيان بهارياءُ.
پوءِ، هڪڙو هاڻيءَ جي ڪنن کي هٿ لايو پيو چوي ته
”اڙي ادا هاڻي ته ڪو ويڻي جهڙو ٿو ٿئي!“ ته پيو
وري رڳو هنجي سونڊ کي هٿ لايو پيو چوي ”نه ڙي نه
هاڻي نانگ جهڙو ٿو ٿئي!“ وغيره وغيره. شاه لطيف سر
آسا ۾ اها ڳوٺاڻي ڳالهه هنن ٿو آڻي.

مني هاڻيءَ سين مامرو اچي پيو انڌن،
مناڙين هٿن سان، اکئين ڪين پسن،
في الحقيقت فيل کي سڄا سڃاڻن،
سنڌي سردارن، بصيرت بيٺا ڪري.

۽ ان جي وسيلي خيال هي ٿو پڌرو ڪري ته دنيا جا لوڪ به هنن انڌن جي نياڻي آهن، جو هو به ڌڻيءَ جي حد پيا ٺهرايائين. هڪڙا چون سڄي سائينءَ جي سڌ اسانکي ئي آهي، ٻيا چون ته ٻيا سڀ ڪوٽا، خدا جي خبر اسانکي ئي آهي. وغير وغيره. سچ پچ هن ساري وس جو مالڪ ڪير آهي، تنهنجي سڌ انهن کي آهي، جنجون اندر واريون اکيون کليل آهن، ۽ جي پرمارٿ ۾ پورا آهن. پڇاڙيءَ واريءَ تڪ ۾ هي اشارو پڻ ٿو ڪري، ته ان اندر وارين اکين ۾ سوجهرو تڏهن ٿو پوي. جڏهن ڪامل مرشد مهر جو هٿ ٿو ڌري.

ٻي هيءَ ڳالهه ڳوڻاڻا ڪٽندا آهن ته هڪ لڱا سانوڻيءَ ۾ پاڻي جا بحر ٿئي پيا، ۽ جهر جهنگ پاڻي پاڻي ٿي پيو. تنهن تي ڪڇ جيترين مڇين پنهنجا جهونا ماڳ ڇڏي اچي هڪ نئي تلاءُ ديرو ڄمايو. نئيءَ شيءِ مان سپاويڪ گهڻو مزو ايندو آهي. هيڪاري اها شيءِ هيڪاندي هٿ اچي ويندي آهي، ته پنج ئي ڪيه ۾، چڻ ساڄي لڳي آهي. هنن مڇين کي به هيڪاندو تلاءُ ملي ويو، تن ڏاڍا پٺي منجهنس چوڄ ڪيا ۽ مزي ۾ ڏينهن گذاريا.

پر مند ڦري ته تلاءُ مان پاڻي سڪندو ويو. اتي مڇين اکيون پٽيون ۽ صلاح ڪئي ته موٽي ماڳ هلجي ۽ وڃي اصلوڪو وطن وسائجي. پر هڪڙي منجهن هئي، جا

مچي مچي ڳوھ ٿي پيئي هئي، سا چوي ”آءُ ڪا هي تلاءُ
 ڇڏيان.“ گھڻوئي سسجھايائونس ڪيائونس پر هنڪي
 هوانڌ، چوي ”انهيءَ تريءَ تيل ئي نه پوي جو آءُ اوهان
 ساڻ هلان،“ آخر ته ڪم اهڙو ٿيو جو تلاءُ جو پاڻي
 سمورو سڪي ويو، هن هنڀليءَ جو ڏاڍو برو حال ٿيو.
 شاھ صاحب اها ڳالھ سر ڏهر ۾ هينن ٿوآئي.

متو آهين مڇ ٿلهو ٿو ٿوناھڻين،
 جا تو ڏٺي اڇ تنهن پاڻيءَ پنا ڏينھنڙا.

جان واھڙ ۾ وه تان تون نه موٽيو،
 ڪاٺي ۾ ڪوھ ڪرئين پوءِ موٽڻ جو پھ؟
 سر مٿي تون سھ مھميزون ملاھن جون.

جان جر هنڙو جال تان تون مڇ نه موٽيو،
 پونيني اڇ ڪ ڪالھ سانڀريون سانگن جون.

جان جر هنڙو سير تان تون مڇ نه موٽيو،
 آڏا اڏيني ڪير، گھٽ به جھليني گھاتنين.

۽ ان جي وسيلي طالب کي هيءُ ٿو چينپ ڪري
 ته جڏهن وجه هوءَ مايا جي مھراڻ مان ٻاهر نڪرڻ جو
 تڏهن ڪيئي تنگماڻي، هاڻ جڏهن راهون رد ٿي ويون
 اٿسني، ۽ چار ۾ چؤ ڪنڀو ڦاسي ويو آهين، تڏهن ٿو
 پھ ڪرين ته ٻاهر نڪران. اجايو ٿو پاڻي ولوڙين. ويٺو

هت هن ۽ ڪرم پٽ.

جاجر جاتون نه ڏئي، ڏايا نه موھي،
سڌون ڪوھ ڪري، سا پنهنجي ڪانڌ جون.

هن بيت ۾ وري هڪ سوڻ جو اشارو ٿو ڪري
جو هندو عورتون ڳنڍينديون آهن. گهر وارا سندن ٻاهر
هوندا آهن. ۽ وٽان چئي چپاتي نه ايندي اٿن ته
ويچاريون اتي جا ڏيا ٻاري وڃي درياه تي تارينديون
آهن. پوءِ جي ڏيا واٽ تي وسالڻ نه، ۽ سلامت وڃي پار
پهتا ته سمجهنديون جو گهوٽ اسانجا چڱا ڀلا آهن ۽
ترت اچڻ وارا آهن. نه ته سوڻ ئي ابتو ٿيو.

سو شاه صاحب چوي ٿو ته جيڪا عورت درياه تي
پيرو نه ٿي ڪري، ۽ ڏيا موھي اُتي نه ٿي تاري، سا
وري ڪانڌلاءِ سڃي سڌڪوھ ٿي ڪري. مراد بيت جي
هيءَ آهي ته جي ڪنهن کان پرينءَ لاءِ پاڻ پتوريو نه ٿو
ٿئي ته پرينءَ جي پچار وري ڇالاءِ ٿو ڪري. اهڙي
سڃي عاشق کي ڪهي ته نينهن جو نانءُ نه ڳنهي.

(۱۲) سندس شعر ۾ اهڙو ڪوجادو آهي، جو
پڙهندڙ جدا جدا اکرن جو ارٿ سمجهي نه سمجهي، ته
به ڪيترن هنڌن جوهر سارين ستن جو ته هرگز جهڻيو
وٺي، ۽ شاعر جو خيال سندس هنيانو ۾ گهڙيو وڃي. نه
ته به پڙهڻ ۽ ٻڌڻ مان کيس نهايت مزو ته پيو اچيني

اچي. سر آسا ۾ اهڙا بيت جهجها آهن، ڇا ٿو چئي؟

اک اُلتِي ڌار، وانءُ اُلتو عام سين،
جي لهوارو لوڪ وهي، تون اوچو وه اوڀار،
منجهان نوچ نهار، پُر پُٺيرو پرينءَ ڏي.

سرمو سياهيءَ جو رنن کي رها،
گاني ڪارائي جي مڙس ٿي مَ پاءِ،
اکين ۾ اٽڪاءِ لالائي لال جي.

سرمو سفيدِيءَ جو جڏهن وڌو جن،
تڏهن ڏٺي تن اڇائي عالم ۾.

(۱۲) ميناج ۽ رس، شعر سندس ۾، وري
اهڙو آهي، عبارت اُن جي اهڙي سٺي ۽ گهري آهي، جو
ننڍو وڏو اُتس اکن ڇڪن آهي. اهڙو ڪو سندس شعر
سنڌين کي ڇلي وڌو آهي، جو گهڻا ڀيرا ڏٺو ويو آهي ته
ڪافي ڪري ڪنهن ٻئي ڪامل فقير جي چيل هوندي
آهي، ته به ڪائن، ڳائڻ مهل، پڇاڙيءَ واريءَ تڪ ۾، از
خود ”اديون عبداللطيف چئي، لالون لال لطيف چئي“،
نڪري ويندو آهي.

(۱۴) خيال سندس ڳوڙهو ۽ زور ڀريو آهي. اُن
ڪري ڪيترا کيس ”سنڌ جو حافظ“ ڪري ڪوٺيندا
آهن. بيشڪ اُز ان لقب جو لائق آهي، ۽ چئجي ته ڪن

صورتن ۾ حافظ کان به گوء کٽي ويو آهي، ته به جڳائي.
 ڪنن جو حافظ جي شعر ۾ ظاهري خوشي ۽ طبع جي
 هلڪائي بلڪل گهڻي آهي، ۽ عشق جا خيال جيڪي شاعر
 نروار ڪيا آهن، تن ۾ ليڪو لنگهي ويو آهي، جنهن
 ڪري آدمي اشraf، "اخلاق جي عشق ۾ سرگردان
 صاحب" پڙهنس ته ايئن پيا پائين، جو شاعر ڪو وڏو
 شراپي ۽ پڪو رند آهي. پر شاه صاحب جو شعر اهڙو
 سنجيدو ۽ ڌيان وارو آهي، جو ڇا ملو ڇا قاضي پڙهنس،
 ته جي ان پڇو نه، ته به گهڻو ٿئي ته اوس سمجهن جو
 شاعر وڏو الله والو اشraf آدمي آهي. حافظ اُرسطوءَ
 وانگر يڪدم ويٺو اهڙيون ڇوه واريون ڳالهيون ٻڌائي،
 جو عشق جي باه اُمالڪ وڇڙيو وڃي. ۽ پڙهندڙ جو مغز
 تپيو وڃي. پر لاکيڻو لطيف سقراط وانگر، ڌيرج ۽ سانه
 ستيءَ سان ور وڪڙ ڏيئي، من ۽ سهڻن مضمونن ۾،
 وڌيڪ سوال جواب ڪري، دل کي پرڀائي، آخر اهڙي
 اٽڪل سان اڇيو پنهنجي ڳالهه تي بهاري، جو هنيانو کي
 چڪيو وئي. سر آسا ۾ هڪ هنڌ ٿو چوي "اچرج ته
 ڏسو. هن سنسار جي ساگر ۾ اڇلائي به مون کي پاڻ
 وڌو اٿس، وري چويم به پاڻ پيو ته ڀلو متان پسائيندو
 آهين."

مونکي مون پرين ٻڌي وڌو ٻار ۾،
 اُڀا ايئن چون، مڃڻ پاند پسائين.

ڀلا هي به ڪو نمونو آهي؟ ڀالئيءَ اونهي ۾ ڀينرو

رهبو، ۽ ڀلو نه پسندو؟ سو سالڪ ڪمائيءَ واري صاحب
کي ٿو ويٺي ڪري ته تون ڪو پنڌ پيچرو ڏس، ۽ تون
ڪو ڏس ڪر ڏي.

پيو جو پاتار سو ڪئن پسڻ کان پالهو رهي؟
سالڪ مون سيڪار ڪو په انهي پاند جو.

پوءِ، اُتيئي، اُن جي جواب ۾ وٺي ٿو هيٺيان بيت
(ڏني. ڇي:

ڪر طريقت تڪيو، شريعت سڃاڻ،
هننون حقيقت هيرنون، ماڳ معرفت ڄاڻ،
هو ثابوتيءَ ساڻ نه پستان پالهو رهين.

ڪوڙي ڪج م ڪڏيهين ٿڪي پائنج ڦاڻگ،
ساري سناسن جنن لائق رکج لانگ،
ته چارئي چنيءَ پاند، او سا ڳنهي اُڪرين.

سندس شعر جي سنجيدگيءَ ۽ سڀڪائيءَ جي
ڪيتري ساراه ڪجي! سود مند ۽ سريٿو وري ڪهڙو
آهي! سر ڪيڏاري ۾ هڪ هنڌ سوره کي ٿو چوي:

سوره مرين سوپ کي ته دل جا وهم وسار،
ڪڻ پالا، وڙه پاڪرين، آڏي ڍال م ڍار،
مٿان تيغ ترار مر ته متارو ٿنين.

ڪونئر ڪلي جا ڪوڏيا جانڪي تائين جي،
مٿان اٿن آسري رک پيالو پي،
گاه ڳجهن جو ٿي، ويٺي جن ورهيه ٿيا.

ڪانڌ ڪلڙين ڪپڙين ور ٺاهيو آءُ،
جت سانگين جي سٿ وهي اُت وڪه وڌندي پاءُ.
تان تان پوم لاه جان جان نڌين نه چڙهين.

سندس خيال جي بلندي به ڇا نه آهي!

(۱۵) هرڪو ناليرو شاعر پنهنجي زماني جو تواريخ
نويس ۽ پهلو ان پرست ۽ محب وطن پڻ ٿي رهيو آهي. ۽
شاهانه شاه جي خاص خوبي هيءَ به آهي، جو هو ان
ڳالهين ۾ به پوئون ڪين پيو آهي. سر پرپاتي، سر بلال
۽ سر ڏهر، ٽيئي سر ساراني، ان سمي جي سورمن جي
سورمائيءَ ۽ سردارن جي سخا جي صفت ڳائڻ ۾ صرف
ٿو ڪري، ۽ سر سارنگ، سر مارئي ۽ سر ڪاهوڙي، ان
ٽن ۾ وري اول درجي جي حب وطني ٿوڏيڪاري.

سپڙ، تن ڏينهن، هڪڙو سخي سردار ۽ لس ٻيلي
جو حاڪم ٿي گذريو آهي. سر پرپاتيءَ ۾ اُنڪي
ساراهي ساراهي آسمان سان ڪٿي ٿو لائي. ڇي

تون سپڙ، آءُ سيڪڙو، تون صاحب، آءُ سڳ،
پڇي تنهنجو پڳ ڪلهي پاتم ڪينرو.

تون سپڙ، آءُ سيڪڙو، تون ڏاتار آءُ ڏڏ،
سٺي تنهنجو سڏ ڪلهي پاتم ڪينرو.

تون سپڙ، آءُ سيڪڙو، تون ڏاتار آءُ ڏڏ
سٺي تنهنجو سڏ ڪلهي پاتم ڪينرو.

تون سپڙ، آءُ سيڪڙو، تون ڏاتار، آءُ ڏوه،
تون پارس، آءُ لوه، جي سجين ته سون ٿيان.

ڌارتار ته تون ٻيا مڙيني مڱڻا.
مينهن مندائتا وسڻا سدا وسين تون،
جي گهر اچين مون ته ميريائي مان لهان.

انهي سپڙ سخيءَ جي قبر لس ٻيلي جي
پسگردائيءَ ۾ اولهه تي آهي، ۽ هينئر خاص زيارت جو
مکان آهي.

سنڌ ۾ ٻيو به هڪ ناليرو سردار ٿي گذريو آهي،
جنهنجو نالو جڪرو آهي ۽ ذات جو سو آهي. سر بلاول
۾ وري ان جڪري جو جس ٿو ڳائي. ڇي:

جڪرو جوڙي پاڻ ڌڻيءَ پيدا ڪيو،
ڪيهر جيئن ڪر ڪٿيو مڃون مل موڙي،
سمند جيئن سير ڪيو ٿو ٻار جيئن ٻوڙي،
گهوٽ چڙهيو گهوڙي پيچين لائيا پيچرا.

جڪرو جس ڪرو ٻيا سڀ انيرا،
جياينن جڙيو جڪرو تياينن نه ٻيا،
مٽي ان ماڳا اصل هني ايتري.

انڪريئي،

ڏٺي جادم جڪري ڇت نه ٻنيا ڇڙهن،
ته ڪي ڪوه ڪجن، جي سر لپي سپرو.

پلا سر تلاءِ. سپرو تارا تار لڌو ته پوءِ ڪنهنڪي
پيني آهي جو ويٺو ڪوه ڪٽندو. تنن ئي جادم جڪرو
وينو آهي ته ٻيا سور وير ياد پون ڇو ٿا؟ ڇت ئي ڪين
ڇڙهندا.

آءُ ته

جڪري جهو جوان ڏسان ڪونه ڏيهن ۾،
مهڙ مڙني مرسلين سرس سندس شان.

۽

جيئس ڪونه جهان ۾ سنڌ صورت هند هاڻ
پاٽوندر پاڻ حال پسي پال ڪري.

عجب ته اهو آهي، جو

ڏمريو ته ڏٺي پرڇي ته پاٽ پري.

پرچي ته پاڻ پري. پاڻ معنيٰ پينار.
پرچي ته اُنکي پري، اها ڳالهه وسهڻ آسان آهي.
پر هو جو چوي ٿو ته ”ڏمريو ته ڏني“ سو ڪيئن؟

وڏڙن کان ٻڌبو آهي مير صاحبن جي مرضي
ٿيندي هئي ته هروڀرو ڪنهن پنهنجي رياست جي
ڪامورن کي ورسايون ته ٿوريءَ گهڻيءَ ڳالهه تان وٺي
اول اُتس ڏمريا هوا، پوءِ وري اُتيني اُنکي پرچائي ڪڍي
کيس سروپاءِ ڍڪائيندا هوا، شاهي خزاني مان انعامون
ڏياري اڏي ڇڏيندا هوا.

شاه صاحب چوي ٿو ته جڪرو به اهڙو سخا جو
صاحب آهي.

ڏمريو ته ڏني پرچي ته پاڻ پري،
جنگ جڪري کي ٻني چڱيون ڇڏ ۾.

اُنڪري

ڪو نه جهارئين جڪرو جنهن ڏيهه ڏيا ڏيئي؟
ڏس ته

جي لڏيا ٿي لينگهن ۾ شالن ۾ سيني،
سمي سڀيئي طاماعو تار ڪيا.

پوء اهڙو جو جڪرو آهي، تنهن کي ٿو دعائون
ڪري.

جڪرا تون جيئين! تنهنجو ڪنن مدو نه سٿان،
اکين ۽ هيٺن ٻنهي تاري تنهنجي.

جڪرا جيئن شال! تنهنجو ڪنن مدو نه سٿان،
جيئن تو اچي ڪاله نالائق نواڙيا.

۽ ٻڌائين ٿو ته تنهنجي وڏي خوبي ڪهڙي آهي
جو:

ڪهڙا ڪهڙي ڇاڙهنين مسافر مسيت،
پڇين ڪانه وڌيت جي آيا سي اگهيا

انڪري،

پانڊپ سين نه پاڙيان سوين ٻيا سردار،
آهي مثل مينهن جي سخي تنهنجي سار،
حاتم هڙده هزار جهڙ تنهنجي جهپيا.

جهڙ تنهنجي جهپيا هزارين حاتم،
ڪو جهن سندا ڪم ڪاملن ري ڪير ڪري!

ظاهري ساراه سپڙ ۽ جڪري سردارن جي ٿو

ڪري، پر باطني مدح مڙيائي پنهنجي پير مرشد جي
توگائي.

حب وطني، تنهن تي ته سرماوئيءَ ۾ پلٽجي
تويوي، ڇي:

الله ائن مَ هوءَ جنن آءُ مران بند ۾،
جسو زنجيرن ۾ راتو ڏينهان روءِ،
پهرين وڃان لوءِ، پوءِ مر پڄنم ڏينهنڙا.

واجهائي وطن کي ساري ساه ڏيان،
هي سر سائيءَ سامهون منهنجو نڃ ميان،
مقاميائي ماروئين وڃي ٿر ٿيان،
ميائي جيان جي وڃي مڙه ملير ۾.

واجهائي وطن کي آءُ جي هت مياس
گور منهنجي سومرا ڪڇ پنواهرن پاس،
* * * * *
ميائي جياس جي وڃي مڙه ملير ۾.

سنڌ ۾ ٻيا به ناليرا صوفي شاعر ٿي گذريا آهن.
جهڙوڪ سامي ۽ دلپت، سچل ۽ روحل، بيڪس ۽ بيدل.
عنایت ۽ گل وغيره وغيره، ۽ ڏاڍو سک ڀيرو ۽ سود
مند، سواڌي ۽ سپڪ شعر چيو اٿن، پر اسانجي شاهانه
شاه سان سندن جاءِ نه آهي. حقيقت جي واٽ ۾ سڀين

جي حد ڪري هيڪڙي هوندي، پر شاعرانه قابليت ۽ علمي
لياقت ۾، سائنس ڪنهنجي نه هلندي. بيشڪ ٻين
سالڪن به پلٽون پلٽون آهن، ۽ واھ جي روح رهاڻ ڪئي
آهي، پر شاهانه شاه منجهن منهن موڪل آهي، ۽ سندن
مجلس جو مور آهي.

مولانا رومي جي مثنويءَ بابت چيل آهي.
مثنوي المعنوي المولوي
هست قرآن در زبان پهلوي

ساڳي هام شاه لطيف پنهنجي شعر نسبت هيٺين
آهي. چي:

جي تون بيت پائين سڀ آيتون آهين،
نيومن لائين پريان سنڌي پار ڏي.

چئجي ته

شاه صاحب جو رسالو ٻنڌجي
آه گيتا منجه ٻوليءَ سنڌ جي.

به جاءِ دارد، نه ڪين جڳائي.

هو به هو خوين ۽ خاصيتن جي جاچ

سُرُ گلياڻ ۽ سرِ جمن گلياڻ، سرِ ڪنڀات ۽ سرِ
رڀ، سرِ آسا سرِ پروو سنڌي ۽ سرِ پرڀاتي ۽ سرِ
ڪاهوڙي، ان اٺن سرن جي خاص خوبي اِيءَ آهي،
جومنجهن شاعر پريم جي ڀرتاب ۽ عشق جي عمل جو
زبردست ذڪر ذاتي ٿو ڪري، ۽ اهي ڪٿي ٿوپلٽون
پلٽي جو وس ڪري ٿو چڱي. بي تطير بيانا ۽ عمدا
استثاره ڏيني، هيڪانديون هڪ ڪريون ۽ رنگين روپڪ
هڏي، اهي وٺيو ٿو لائون لنوي، جو پڙهڻ ئي سان پتو
پاڻي ٿيو وڃي، ۽ هيڪاري جي حقيقي معنيٰ اچي وڃي ته
دل اتي اڏاميو وڃي

جتي عرش نه اُڀ ڪو ذرو ٺاه زمين،
نڪي تارا ڪٿيون نڪي جسم جنين،

سرِ گلياڻ ۾ صوفي سونهاري کي عاشق بناڻي، ۽
سندس اندر ۾ جا سڪ جي چڱ ٿي ٿئي، تنهنڪي
سوريءَ جي صورت ڏيني، کيس هنن ٿو چوي ته:

سوري سڌ ڪري آڀي عاشقن کي،
جي آئيني سڌ سڪڻ ۾ ته ڪڻ نه پيرپري،
سسي ڌار ڌري، پڇج پوءِ پریتو.

چو ته:

اصل عاشق پانهنجي سسي نه ساندين،
لاهيو سر، لطيف چني، ساه سلهاڙيو ڏين،
ڪلهنئون ڪاٽين، پڇن پوءِ پریتو.

۽

اصل عاشقن جو سر نه سانڍڻ ڪم،
سو سسنتان اڳرو سندو دوسان دم،
هي هڏ و ۽ چم پڪ پريان جي نه پڙي.

پيو به

سوري آه سينگار اصل عاشقن جو،
مڙڻ، موٽڻ، ميهڙو ٿي نظاري نروار،
ڪسڻ جو قرار اصل عاشقن کي.

۽

سوري سينگاري اصل عاشقن کي
لڏيا ڪين، لطيف چني، ٿيا نيزي نظاري.

سو، پڇي ٿو ته سڌ آڻو ته:

سوريءَ مٿي سيڻ ڪهڙي ليکي سنرا

آهن؟ يعني سوريءَ تي چڙهي، اسان جا صوفي سين
خوش پيا ٿا گذارين، ٻيو ليڪي گهڙي؟ ٻي مصرع ۾
توان جو جواب ڏئي. ڇي:

جي له لڳا نيڙ ته سوريائي سيڇ ٿي.

يعني اهو سڀ پريم جو پرتاب ۽ عشق جو عمل آهي.
عاشقن جون اکيون عشق الاهيءَ ۾ اڙيون ته سندن لاءِ
اها سوري سيڇ آهي.

سوريءَ مٿي سين گهڙي ليڪي سنرا؟
جي له لڳا نيڙ ته سوريائي سيڇ ٿي.

۽

سوريءَ چڙهن، سيڇ پسڻ، اي ڪم عاشقن،
پاهون ڪين پسڻ، سائو هلڻ سامهان.

وري عشق مان جيڪو آئند ٿو اچي، تنهن کي
صورت ٿو ڏئي شراب جي، ۽ مرشد کي ٿو بنائي ڪلال
يعني گتيوال، ۽ صوفيءَ عاشق کي چئي:

جي ائيني سڌ سرڪ ۾ ته وون ڪلال ڪي هٿ،

۽

لاهي رک، لطيف چئي، مٿو ماڻي مٿ.

ڇو ته

ٺاڻي ٺاه ڪڪوه ڪي مله مهانگو مند،

تڏهن؟

هي تنهين جو هنڌ، مٿن پاس مرن جي.

سو

سرُ ڏيئي سٿ جوڙ ڪنهن پرڪلالن سين،
ڪاٽي ڪوٽ ڪپار ۾ خنجر آڻي ڪوڙ،
مرڻان منهن مَ موڙ، وڻي ٿي وڌ لهي.

پوءِ من ترشنائن ميٿڻ، ۽ پرم آند جي پراپتيءَ
لاءِ، پرينءَ يعني مرشد جي پاران، عاشق يعني صوفي
طالب تي جي آفتون اچي ٿين ڪڙڪن، تنڪي ٿو صورت
ڏئي ڪاٽيءَ جي، ۽ عاشق کي چئي ته چي ڙي ميان عشق
ڪماڻڻ سڪيو آهين، ته انهيءَ ڪاٽيءَ پني ڪنجه نه، اهي
مصيبتون مٿيون ڪري پيو پوڳ، ۽ ماڻهن سان به ان جو
بيان بنه نه ڪر. چي:

جي تون سڪڻ سڪيو ته ڪاٽيءَ پني ۾ ڪنجه
سپيريان جي سور جو ماڻهن ڏجي نه منجه،
اندر اِي اهنج سانڍج سڪائون ڪري.

سچي عشق جو لڇڻ آهي به اهو. پيو به

سڄڻ سنيون ڪن، لوڪان ليکي ونگيون،

رڳو ڇا؟

سندي سپرين پر پروڙڻ ڏاڪڙو.
پريان سندي پار جي مڙني مٺائي،
ڪانهي ڪڙائي چڪين جي چيت ڪري.

سر ڪلياڻ جي فصل ۲ ۾ اچي ٿو ڦڙهائين ڪي
وٺي. ڇي اهڙا،

سڌڙيا شراب جون ڪه پچارون ڪن،

پلا

ج ڪات ڪالان ڪڍيا ته موٽيو پوءِ وڃن،

هي ته

پڪون سي پين سر جن جا ست ۾.

يعني ته عشق عاشق آهيني ڪائين، جي سر جو سانگو
بنه نه ڪن. ٻين جي هتي جاءِ نه آهي. ان ڪري ئي سر
آبريءَ ۾ سسنيءَ جي واتان ٿو چوارائي:

سڪن واري سڌ متان ڪا منڌ ڪري،
اندر جنهين اڌ هوت تنهين جي هنج ۾.

۽ سر ڪلياڻ ۾ ٻڌائي ٿو ته عاشقن جي وصف ڪهڙي
آهي جو:

عاشق زهريپاک وه ڏسيو وهسن گهڻو،
 ڪڙي ۽ قاتل جا هميشه هيراڪ،
 لڳين لنڙ، لطيف چئي، فنا ڪيا فراق،
 توڙي چڪنن چاڪ ته به آه نه سلن عام ڪي.

۽ اُن ڪري ئي سر جمن ڪلياڻ ۾ معشوق کي منت ٿو
 ڪري ته

هڻ حبيب هٿ ڪڍي، ٿيڪ م، ٿورو لاءِ،
 پرين تنهنجي گهاءَ جي مران ته مان لهان.

هڻ حبيب هٿ ڪڍي بانگا لهي پاڻ،
 ماڳهين مون منهن ٿئي، جهوليءَ وجهان پاڻ،
 ان پر ساجن ساڻ، مان مقابلو مون ٿئي.

چي تون پيل مونکي ڏک هڻ ته مون لاءِ ته ڪو بهانو ته
 بنجي اچي، ۽ آءُ پاڻ ڪڍي تنهنجي جهوليءَ ۾ ته وجهان.

۽

هڻين جي حبيب محبتي ميا ڪري،
 پڇان ڪين طبيب، هوند گهائڻ سين پيئي گهاريان.

پڻ، انڪري ئي ٿو چئي ته

ويچارا وايوڙ سدا شاکر سورسين.
 تالين مٿي توڙ، اوري ڪن نه آسرو.

واڊوڙ معنيٰ وڊيل يعني عاشق. توڙ معنيٰ پڇاڙي.
شيءَ کي پڇاڙيون سدائين به ٿينديون آهن. هڪڙي
پڇاڙي اها جتان شيءَ شروع ٿئي، هي اها جتي شيءَ
پوري ٿئي. هاڻ، عاشق جيڪي آهن سي توڙ ڏي ڪينن
ٿا تائين؟ مطلب هي ته جيڪو سڀ شيءَ جي پڇاڙي آهي،
يعني ته جنهن مان سڀ شيون اُڀرن ٿيون ۽ وري جنهن
۾ اهي سڀ وڃي سمانجن ٿيون، تنهن ڏي ٿا تائين.
سڀ سگهارو سگورو سائين. جنهن جو جوڙ نڪو جيس
آهي. سو، ويچارا واڊوڙ يعني ڏٺيءَ جا ڳولائو سدائين
شاڪر سورسين آهن، ڏٺيءَ تي ئي پيا پاڙي وهن، ۽
جيڪي اوري آهي جهڙوڪ دنيا دولت وغيره وغيره. تنهن
تي آسرو پٽيءَ نٿا رکن.

ويچارا واڊوڙ سدا شاڪر سورسين،
تائين مٿي توڙ، اوري ڪن نه آسرو.

پر جيڪي اهي اهڃ اندر سڪائون ڪري نٿا
ساندين، ۽ پيا جهڄن وجهلن، ۽ آئي وئي سان ڳجهاندر
ڳرهين. تن نانءُ ٿو چئي ته

آيل ان نه وسهان هنجون جي هارين،
آليو آب اکين ۾ ڏيه کي ڏيڪارين،
سڄڻ جي سارين سي رون نه چون ڪي.

سر جمن ڪلياڻ ۾ ئي عشق کي صورت ٿو ڏئي

باه جي. ۽ چني ٿو ته ان آڳ ۾ جي

کاٿا تن کٽيو، اُجهائن اونداه،
جن اندر ٻري باه سٺ سڀڪا ان کي.

يعني ته جن پريتم سان پريت جوڙي، تن ئي کيس
پاتو، ۽ تن ئي هيءَ بازي کٽي، ۽ سنسار جي ڳجهي
ڳجهارت سٺي. باقي جي اُجهائڻ ۽ وسائڻ پيا آهن، ۽ ٿڌا
نڪر ٿيا وينا آهن، تن لاءِ ته اونداه آهي. ۽ ٻڌائي ٿو ته
اهڙي آڳ جو

مڃ منجهين آه،

رڳو

ٻهر ٻاف نه نڪري.

يعني ته انهي محبت جو مڃ سڀ جي اندر سڀاويڪ ٻري
پيو، رڳو ٻاهران ان جي سٺ نه ٿي پوي. ٿاندا جنن رک
سان ڪيا پيا هوندا آهن ۽ ڏسڻ ۾ ئي نه ايندا آهن،
هن سان به اهائي ڪار آهي. پر جيئن ٿاندين کي چوربو
آهي يا وڃڻي جي تنوار ڪبي آهي ته وري سندن شعاع
ٿيندو آهي، تيئن ئي تون ان محبت جي مڃ کي دکاءِ ته
پنپٽ ٻري، ڇو ته قاعدو آهي ته

ڪامندن خبر پوي

يعني ته جي ان محبت جي مڃ ۾ آنجي اڱار ٿا ٿين
سيني پريتم کي ٿا پائين.

مڇ منجهين آھ ٻھر ٻاف نہ نڪري،
چور تہ لڳي ڇا، ڪامندن خبر پوي.

پوءِ تُو عاشق جو ڌيان پتنگن ڏي ڇڪائي. ڇي
ڏس! ڪيئن نہ اهي عاشق سونهارا سر سنباهيو آڳ ۾
ڌوڪيو پون، ۽ لھس پني لڇڪن ڪين، اتلو مڇ لاءِ
واڙيءَ ڦل جيئن وھسي، منجهنس جلي سڙي رک ٿي
وجن.

پتنگن پھ ڪيو مڙيا مٿي مڇ،
پسي لھس نہ لڇڪيا، سڙيا مٿي سڇ،
سندا ڳچين ڳچ ويچارن وڃاڻيا.

چڙھيو ڇڪاسين ڇا، آڳ ۾ ٻرنديءَ آڻيا،
وھسن واڙيءَ ڦل جنن محبتي مڇ لاءِ.

■ ■ ■ ■ ■

سو، تون بہ

پتنگ چيائين پاڻڪي تہ پسي مڇ مَ موٽ،
سھائيءَ سپرين جي گھڙ تہ ٽئين گھوٽ.

■ ■ ■ ■ ■

وري ”آڳ“ ۽ ”پڇڻ“ لفظن تي تُو مزا ڪري.

ڇي:

پتنگ چائين پاڻڪي تہ اڇي آڳ اُجھاءِ،
پڇڻ گھڻا پڇاڻيا تون پڇڻ کي بہ پڇاءِ.

ماڻهو ڪو به ڪم هٿ ۾ ڪڏندو آهي ته اوائل ۾
 ڏاڍي اُل تن ۽ بي آرامي پيو معلوم ڪندو آهي. پڙهڻ
 ئي پڙهڻ: شروع ڪبو، ۽ ڪٿي منجهانئس مزو به پيو
 ايندو، ته به پاڻڪي بي آرام پيو پائيندو. پر جا نٿي ماڻهو
 پاڻڪي پڙهڻ تي هيرائي ڇڏيو ته پوءِ بي آرامي هلي
 ويندي، ۽ پڙهڻ مان نهايت مزو پيو ايندو. هاڻ، ايئن
 ڪن ٿورڙن پاڻڪي پڙهڻ تي هيرائي ڇڏيو آهي. گهڻا تڻا
 ڪتاب پڙهڻ وهن ته اچيو اکين ۾ سور پوين، ۽ ڪٿي
 مزو به اچين. ۽ ڪٿي مزو به اچين، ته به لاچار اکين جي
 ٽڪ کان اٿي ڪڙا ٿين. عشق به ايئن آهي. اڳيائين ۽
 ڏاڍو منجهس پڇڪو ۽ بي آرامي آهي، ۽ ان پڇڪي ۽ بي
 آراميءَ گهڻن کي بانهن پرائي ڇڏي آهي. عاشق صادق
 اهو جو پاڻ ان کي بانهن پرائي ڇڏي. يعني ته ايترو
 عشق ڪمائي جي بي آرامي بنهه نه لکائي ۽ ڪسڻ مان
 کيس قرار پيو اچي. شاه صاحب هنن بيتن ۾ به اهڙي
 نيڪ صلاح ٿو ڏئي.

پتنگ چيائين پاڻڪي ته اچي آڳڙ اُجهاءِ،
 پڇڻ گهڻا پڇاڻيا تون پڇڻ کي به پڇاءِ.

پتنگ چيائين پاڻ کي ته چيري پڙ ڄاڻي،
 تان تان تالچ تاڙ ڏي جان آڳڙ نه اُجهائي.

ايئن جي ڪيئي ته بازي تنهنجي آهي.

بي عاشق کي هيءَ صلاح پڻ ٿو ڏئي ته

جي پانئين پرينء مڙان ته سڪ چورانگي ذات،
جاڳڻ جشن جنڪي سڪ سڄيائي رات.

يعني ته جي پانئين ته محبوب کي ملان ته چورن وارو
رستو اختيار ڪر: جنن هو ساري رات سجاڳ ٿا رهن، ۽
جاڳڻ جشن ڪري ٿا ڄاڻن تون به اُن وانگر اکين کي
اوجاڳا ڏي، ۽ جاڳڻ جشن ڪري ڄاڻ. وري ڏس چور
ڪهڙا نه ڳورا ڳنڀير آهن!

اُجهي ٻجهي آنيا وائي ڪن نه وات.

رلي پني ڪو گهر چتائي اچن ته ڪنهن کي لڪه ٿي نه
وجهن. تون به ايئن ڪر. ڪو معشوق چتائين ته دهل
ڳچيءَ ۾ پائي ساري شهر ۾ ڏيندورو نه گهمائي ڇڏ.
گاله جو ڳورو ٿي. چورن جو ٻيو هي لچڻ آهي.

توڙي ڪسن ڪات ته به ساڳي سلن ڪين ڪي.

يعني جهلجن ۽ ڏاڍيون ساڻن جڻيون ٿين، ته به ڦاٽ
ڪين کائن ته چوري اسان هتان ڪئي، ۽ چوريءَ جو مال
هت پوريوسين. تون اهو لچڻ به چورن وارو سڪ.

جي پانئين پرينء مڙان ته سڪ چورانگي ذات،
جاڳڻ جشن جنڪي سڪ سڄيائي رات.
اُجهي ٻجهي آنيا وائي ڪن نه وات،

توڙي ڪسن ڪات ته به ساڳي سٺن ڪين ڪي.

ڪي چوندا ”عشق جي پڌر نه پاءِ“ اها جا
فمائش ٿوڏني. سا ته پاڻ ئي عمل ۾ نٿو آئي. جتي
ڪٿي اچي ٿوڦائي، ۽ عشق جو اظهار ڪري. شاعر پاڻ
انجو قبولدار آهي، انجو سبب هي ٿو سڻائي،

اندر رهي نه گهٽ سپريان جي ڳالهڙي،
ڇا ڳر سهي نه سٺ جي مھراڻ مڙج ڪئي.

ڇا ڳر ٿيندي آهي ٻڪريءَ جي ڪل هوا سان ٽوڪيل،
جنهن تي پيٽ رکي ماڻهو درياه ترندا آهن، اُنڪي سنب ۽
سيٿاه به چوندا آهن. سو چئي ٿو ته جيئن لهرن جي
لوڏن ۾ سيٿاه سٺ نه جهلي سگهي، ۽ ڦاٽيو پوي، تنن
ئي سپريان جي ڳالهڙي عاشق جي گهٽ ۾ رهيني ڪين،
”اندر ۾ جو آنت مانڌ جو درياه وٺيو مڙجون ڪريس،
سو ڪڍيو اُنڪي ٻاهر ڪري.“

ٻيو به

عاشق ڀانئين اٿن ته آءُ سڪ ڪنهن ڪي نه سٺان،

پر

وهن اڪيون وڃي هنئون وڃ رهندي ڪين؟

۽ پاڻ نانءُ چئي ٿو ته،

مون تان لڪائي گهڻو،

پر منهنجي اها ڳاله،

روئڻ کي روشن.

مان تان لڪائي گهڻو، روئڻ کي روشن،

رسيو ريزالن کي منجهان زرديءَ نطن،

ويري مون ورن ڳاله ڪيائ ڳجهه جي.

سر جمن ڪلياڻ جي ۲- فصل ۾ اچي ٿو پوي

لهار ۽ سندس سانداڻ تي. لهار کي ٿوڏسي جو سانداڻ

تي ٻريل لوه رکي، اُتس ڏڪن پٺيان ڏڪ هڻندو وڃي،

ته به سانداڻ ڪچي ڪين، سانت ڪيو لوه صدقي سور

سهيو وڃي. کيس هر پلني اُن مان ڪجهه ڪين پوي،

رڳو لوه پتلو ٿيندو وڃي، جو پوءِ مڃهائينس ڪا شيءِ به

ٺهي سگهي. سو صوفي سونهاري کي ٿو صلاح ڏئي ته

سهي جنن سانداڻ ڏڪن مٿي ڏڪڙا،

وه وڃايو پاڻ ڏئي ڏهائون ڏنگرين،

تيئن تون به

سر سانداڻ ڪري پڇج هٿ لهار جو،

ڏڪن هيٺ ڌري مان گڏينئي رُڪ سين.

يعني ته سر کي سانداڻ بنائي، ۽ گوروءَ کي لوهر ڄاڻي.

وت ڏڪن پٺيان ڏڪ سهندو. سانداڻ ڏس ته ”وه

وڃايو پاڻ“ يعني پنهنجو پاڻ ڏڪن جي وهڪ ۾

وڃائي، ۽ پنهنجو پاڻ صفا وساري، ڏنگر مٿان جيڪي پيا

لڳس تنڪي تڙيون پيئي ڏني. جنهنڪي پنهنجي پاڻ جي
 ڄاڻ ئي نه رهي تنهنڪي ڏنگرن جا ڌڪ ڇا ڪندا. ماڻهو
 پنهنجو پاڻ لوڪ شيوا ۾ اڀڻ ڪري ڇڏيو. ته پوءِ
 اهڙو اوکيون اُٿس ڇا پڙندا. سڀن کي تڙي آهي. سو
 شاعر ٿو چوي ته تون به پنهنجو سر ايئن ئي سانداڻ
 جان سڦلو ڪر ته پوءِ من رک سان گڏي ڇڏينئي. رک
 ٿيو پنهنجو سڄو پاڻ.

پر بيت آهي هيٺيون، جنهن ۾ لهار جي هٿ جي
 صورت ٿو چئي. ڇي:

ڪٽ ڪڙهي، لوه ٻري. ڌوڌاجن ڌڳن،
 مٽڪن منهن ڪڍيا، سانداڻيون ڪنبن.

پڙهندڙ ايئن پيو سمجهي پاڻ ته جنسي ڪٽ پيئي
 ڪڙهي، ۽ لوه پيو ٻري، ۽ ڌوڌو پيو ڌڳي، يعني ته ٿانڊا
 پيا پڄرن ۽ ڪورو پيو ته، ۽ لهار مٽڪو هٿ ۾ کنيو
 سانداڻ تي پيو هڻي. جنهن ڪري سانداڻ ۽ ڌرتي ٻئي
 پيون ڌڏن.

ڪٽ ڪڙهي، لوه ٻري، ڌوڌاجن ڌڳن،
 مٽڪن منهن ڪڍيا، سانداڻيون ڪنبن.

”مٽڪن منهن ڪڍيو.“ ”منهن ڪڍيا“ ڪهڙو نه عمدو
 اصطلاح آهي. وري ”سانداڻيون ڪنبن.“ ڪنبنديون

البت جڏهن مٿان مٽرڪا لڳندڙن. پر شاعري اهڙي رويي
کڻي ٿو پڙهندڙن جي اکين اڳيان بهاري، جو پاڻءِ ته
مٽرڪا منهن ڪڍن ٿا، ۽ ڏر وڃون ساندائون ڪنهن
ٿيون لڳن.

گوروءَ کي پوءِ وري ٿو سرائيءَ جو ويس ڍڪائي،
۽ پنهنجي روح کي تيغ يعني ترار بنائي. سرائي چنڊي
اُنکي جو سرائي يعني ڦڙندڙ روهيءَ تي ڪپ ۽ ڪاتيون ۽
پيا اهڙا هٿيار ٽڪا ڪري. ڇي:

اڄ اڳڙيا آيا سوڌا سرائي،
پياري پاڻي تيغون ڪندا تڪيون.

اڄ اڳڙيا آيا سائون ڪي سڄاڻ،
لاهنڊا مورياڻ، رڪ ڪريندا پڌرو.

مطلب هي ته اڄ سوڌا سرائي يعني سڄا ستگور آيا آهن.
هاڻ، اسان جي تيغن يعني روحن تي جا ڪم فهميءَ ۽
ڪڏائيءَ جي ڪٽ چڙهي ويئي آهي، سا سرائي تي يعني
پنهنجي هدايت ۽ سکيا جي وسيلي لاهي، اسانکي اسانجو
رڪ پڌرو ڪري ڏيندا، يعني ته اسانکي ڏيکاريندا ته
اسين اصل وٽ ڪهڙي آهيون. اُن ڪري ئي چوي ٿو ته

سرها ڏئم سي جن جي ساڃاءِ سرائي سين،
تيغ تني جي ڪي ڪٽ نه لڳي ڪڏهين.

شاه صاحب جي اها ته خاصيت آهي جو گهرو ۽
 رواجي تشبيهن جي وسيلي ئي اعليٰ ۽ اتم خيال پٿرا
 ڪندو وڃي، ۽ اُن ڪري ئي سندس ڪلام ننڍي وڏي
 ڳوٺاڻي جي وات ۾ آهي. ساري سنڌ ۾ اهڙو ڪو واهڻ
 جو واڻيو يا واهي ورتو هوندو، جنهنڪي شاه صاحب جي
 هڪ ٻه وائي ۽ ٿورا گهڻا بيت نه ايندا هوندا. پڙهيل
 ماڻهن جي نظر ۾ ته سندس رسالو هڪ شاستر آهي.

سر جمن ڪلياڻ جي فصل پنجين ۾ پهريائين
 پهريائين صوفين جا لڇڻ ٻڌائي، ۽ پوءِ هڪ ڳوٺاڻي ڳالهه
 جي وسيلي وري به ”وحدت وجوديءَ“ واروئي خيال
 نروار ڪري، اچي اُنڪي چيچلائي ٿو وٺي جي

پڙهيو ٿا پڙهن، ڪڙهن ڪين قلوب ۾،
 پاڻان ڏوه چڙهن، جيئن ورق وارين وٽرا.

چي اهي عاقل،

سا سٺ نه سارين الف جنهنجي اڳ ۾،
 ناحق نهارين پنا ٻيا پرينءَ لئي.

سو ٿو ويهي سمجهاين

ڪو ٿو ڪاغذ ڪورئين، ويٺو وڄائي مَس،
 ڏوري تيان ڏَس، اکر جيان آئيو.

ڇو ته ٻين ڪتابن جا

جيئن جيئن ورق وارئين تيئن تيئن ڏٺو ڏوه،
رهڻيءَ رهيو نه سپرين ته ڪهڻيءَ ڪبو ڪوه؟

سو

اڪر پڙهه الف جو، ورق سڀ وسار،
اندر ڪٿي اجار، پنا پڙهندين ڪيترا

پاڻ لاءِ چوي ٿو:

ڪتاب لکين جنن، لايوم انوسين
اسان سڄڻ تيئن رهيو آهي روح ۾.

ٻيو به

جنڪي دور درد جو سبق سور پڙهن،
فڪر ڦرهي هٿ ۾ ماڻ مطالع ڪن،
پنو سو پڙهن، جنهن ۾ پسڻ پرينءَ کي.

ساڳي سر جي ڇهين فصل ۾، ۽ بروي سنڌيءَ
جي پهرين ۽ ٻي فصل ۾، سر ڪنڀات جي پهرئين فصل
۾، ۽ ساري سر آسا ۾ اچي جو معشوق جي مدح، ۽
عشق ۽ عاشق جي وستار ۾ ٿو پوي، سو ته هڪڙو وس
ٿو ڪري. سر ڪلياڻ جي ٻي فصل ۾ پاڻ چيو اٿس
ته

اسان عبادت نظر ناز ڀرين جو.

يعني ته اسان عاشقن جي عبادت اها آهي، جو ڀرين جا
ناز نخرا ڏسي، سدائين ان جي پيا ساراه ڳايون. تنهنجي
پوري پوري پيروي هت ٿو ڪري. ڇي

صورت سندين سال

سال يعني اوجھل، صفا.

صورت سندين سال پاڻ مصاحب سپرين،
موليٰ ڏنن منهن ۾ نوري نيڻ ٺھال.
سنڌي خواب خيال مون من مستانو ڪيو.

نظر نزديڪون سڀي نه سگهان ساعت سينن،
پسڻ پري سندون آءُ نالي ڳيڙي نجهران.

ڪي شت چوندا ته هي نسوري عشق بازي آهي، ۽
پڇندا ته هن جي معرفت ڀلا شاعر ڪهڙا باريڪ ۽ بلند
خيال نرنئي ڪيا آهن. تنڪي ڪي ته هي بيت ٿورو ويچار
سان پڙهن ۽ ڇاچي ڏسن ته شاعر ڇا ٿو چوي؟

سنڌي خواب خيال مون من مستانو ڪيو.

پسڻ پري سندون آءُ نالي ڳيڙي نجهران. تنهنجو
مطلب هي آهي ته مرشد سڳورو اهڙو ته نور سان ڀرپور

آهي جو آءٌ خواب غفلت ۾ ئي ستو پيو آهيان يعني
سنسار مهاچار ۾ ئي سوکھو ڦاٽو پيو آهيان، ته به سندس
سهڻيءَ صورت ۽ ناز پرين نيئن جي رڳي خيال منهنجو
من وس کان بيوس ڪري ڇڏيو آهي، ۽ آءٌ سندس نانءُ
گنهائي پيو نجهان يعني جهوٽا کان. اڃان جي سندس نج
درس ۾ پراپت ٿيسم ته پنهنجي شناخت ئي نه رهيم، رڳي
لال ٿي وڃان.

تان جي ٽين سامهان پئيرا سونهن،
سنتون ورائي سپرين منهن جي مان ڏي ڪن،
رڳو سڀ رچن تن ۾ تازائي ٿئي.

۽ انڪري ئي چوي ٿو ته ڪٿي

سهسين سجن اُپري چوراسي چنڊن،
با الله ري پرين سڀ اونداھي پائينان.

هتي هيءَ ڳالھ ڄاڻڻ گهرجي ته صوفي سونهارا
جڏهن مراقبه ڪڍي، ڌيان لائيندا آهن، ته پهرين پهرين
کين هڪ روياءِ جنسي چنڊ جهڙي ڏسڻ ۾ ايندي آهي.
هاڻ سندن ڪم ان ”چنڊ“ سان نه هوندو آهي، کين
کپندو آهي ”مرشد جو مشاهدو.“ شاھ صاحب مٿئين
بيت ۾ به ان جو ئي اشارو ڪيو آهي. ساڳيو خيال گورن
جي آسادي وار ۾ به ساڳئي نموني نروار ٿيل آهي. ڇي

جي سؤ چنڊا اگوهين سورج چڙهن هزار،
ايتي ڇا نٿ هونديان گورين گهورانڌار.

پر صوفي سونهارا ”محبوب جو مشاهدو“ ماڻين،
تنهن لاءِ وري ضرور آهي، جو اُن کان اڳ سماڌي لائيندي
پهريائين پهريائين هوءَ روياءَ چنڊ جهڙي ڏسن. ان ڪري
ئي شاه صاحب منڍ ۾ چنڊ کي منٿ ٿو ڪري.

چنڊ تنهنجي ذات سڀ مڙهايان سون سين،
اهين پرين پنڌ ۾ ڪڙ سڄائي رات،
چن جنهنين ساعت پوءِ لهي وڃ لطيف چني.

پوءِ جڏهن سڄڻ اچيس ٿو يعني ”مرشد جو
مشاهدو“ ٿئيس ٿو، تڏهن اڳه سان آواز ڪري چوي
ٿو:

اوندا هيءَ اڌ رات ۾ پرينءَ پسايو پاڻ،
چنڊ ڪتين ساڻ پيهي ويو پر لاءِ ۾.

ڪڍي نيٺ خمار مان جان ناز ڪيائون تڏو،
سورج شاخون جهڪيون ڪوماڻو قمر،
تارا ڪتيون تائب ٿيا ديڪيندي دلبر،
جهڪو ٿيو جوهر، جانب جي جمال سين.

پر اها اندر واري روياءَ صوفي سونهاري کي ڏاڍو

ستائيندي آهي، ۽ کيس مرشد جي مشاهدي کان ڦيري
پاڻ ڏي پيئي چڪيندي آهي. يا اينن چنڊي ته خود
صوفي اُن جو اُهاڙ ڏسي پٺيلجي ويندو آهي، ۽ مرشد
جي مشاهدي کان محروم ٿي پوندو آهي. ان حالت جو
اشارو پڻ شاھ پنهنجي شعر ۾ آڻي ٿو ڇڏي. چي:

چنڊ مَ آءُ چڙهي سگهو ڪرمَ سوجهرو،
اسان پرين پاڻ ۾ گهارڻ ڏج گهڙي،
تو پڻ هوند سري جي پلڪ پانهيرو اُپرين.

چنڊ لڳيني مند سنجهيني شيخ ٿنين،
ڪر اوندا هي انڌا ته ملان محبوبن کي.

پر چنڊ آهي اٿاسو ۽ سندس ڳالهه مڃني نٿو. ان ڪري
اُن کي طعنن سان سڏي، اُبتا سبتا حرف چئي، سخن
ڳالهائي، اصل ڪين جهڙو کڻي ٿو ڪري. چي ٿي خود،

چوڏهينءَ چنڊ اُپرين سهسين ڪري سينگار،
پلڪ پريان جي نه پڙين جي حيلن ڪرين هزار،
جهڙو تون سڀ ڄمار، تهڙو دم دوست جو.

چي:

چنڊ تنهنجي ذات، پاڙيان ڪين پرينءَ سين،

ڇو ته

تون ۾ رات، سڄڻ نت سوجهرا

چنڊ چوانءِ حق جي وڙهين جي وچڙين،
به اڪيون ٿيون نڪ تو ۾ ناھِ پيشاني پرينءِ جي.

پڻ

چنڊ چوانءِ سچ جي مٺي نه پانئين،
ڪڏهن اُپرين سنهڙو ڪڏهن اُپرين ڳچ،
جو منهن تنهنجي ۾ مڃ سو پدم پريان جي پير ۾.

نيٺ ڏسي ٿو ته چنڊ کي هيترا سارا حرف به
پڻيم، هتيري ساري اُتس هاسي به ڪيم، ته به ڪٿو
ڪجهه ڪين، تڏهن وٺي ٿو هيٺاهين، ۽ نترت سان چنڊ
کي چوي.

ناسيندي معنيٰ ڪرڻ مهل.

ناسيندي نگاه پهرين ڪج پرين ڏي،
احوال عاجزن جا آڳ لڳ الله،
روز نهارين راه اڪيون اوهان جي آسري.

ناسيندي نظر پهرين ڪج پرينءِ ڏي،
قمر ڪهڄ قريب کي نست ۽ نهر
بيو پيرو سو نه پير اڪيون اوهانجي آسري

ناسيندي نرت پهرين ڪج پرينءِ ڏي
قمر ڪهڄ قريب کي ساري ساڻ سرت
بيو پيرو سو نه پيت، اڪيون اوهانجي آسري

ناسيندي نهار پهرين ڪج پرين ڏي
آءُ جي ڏينني سنيھڙا چنڊ چنڊ اپار،
ساڄن سڀ ڄمار، اڪيون اوهان جي آسري.

خيال اعليٰ آهي يا دني، سچو آهي يا ڪوڙو،
تنهنجي سڌ هڪ صوفين کي، ٻي سائينءَ سڳوري کي.
پر ان بيتن ۾ شاعر ڇا نه علمي قابليت ۽ جاچ جي
جبراني ٿو ڏيکاري! عبارت ئي سندين ڇانه عمدي آهي!

سُر پورب ۾ وري ڪانگ کي قاصد بنائي،
هٿانئس ٿو ڪرڻشون يعني سلام ۽ ڪانگيون يعني
خبرون چارون پنهنجي مٺي محبوب ڏي موڪلي. ڇي:

ڪانگل نيني ڪانگ منهنجي ڏي محبوب کي،
لالن لائني ڏينهنڙا ڪنهن سٺائي سانگ،
اهان ريءَ اڙانگ ويٺي وره وسائيان.

ڪري ڪانگ ڪرڻشون پيرين پيرين پيڻيڇ،
آءُ جو ڏينن سنيھڙو وچ م وساريڇ،
الله لڳ، لطيف چئي، گجھو ڳالهائي
چنان تنن چنيڇ ته ڪياتا خوش هئين.

زاغ تنهنجي ذات جو ٿور مٽي مون،
اڏامي، عبدالطيف چئي، صبح سيئن ڏون،
ڪج وينتيون ورتيون ٻاجهائج بهون،
ته لالن ڪونه لهون، جهوتو جهان ۾.

ڪڍي ڪانگا تو ڏيان هنيون ساڻ هٿن،
وڃي ڪاءُ ولات ۾ اڳيان عجيبن،
پرين مان چون، ته هٿن قرباني ڪير ٿي؟

پرين جي پرديس ۾ تنجي ڪانگا ڪج خبر،
ته سڀ مڙهايان سون سين پڪي تنهنجا پر،
گهمي مٿان گهر، ڏج پاراڻيا پرينءَ کي.

مٿين بيتن ۾ ڪانگ من لاءِ آيو آهي، ۽ شاعر
رگو من سان پي مٿو هنيو آهي. پر وري جو سنڀار ٿي
ٿئيس ته من ماريو حرص جو ٻانهو آهي، سو ٿو چوي ته
نه ڙي نه! مٿان هن من تي ويسه ڪيو اٿين. ڇي

سو ڪانگ مَ قاصد ڪر جو سدا ڍوندي ڍور ڪي،

۽ هو

ڪندو پنهنجي پيٽ جي ڪ ويندو دوسن در،
جنهن جي ٻوليائي ٻر ٻر، سو نياپا نيني رهيو.

سندس سپرين جو سونهن جي ڪاڻ آهي، اُنڪري
چئي ٿو ته

ڪتو جي ڪانءُ پريان سندي پار جو،
انهين مٿان آءُ ڪوڙين قرباني ٿيان.

پڻ

ماڙهون گهرن مال، آءُ سڀ ڏينهن گهران سپرين،
دنيا تنهن دوست تان فدا ڪريان في الحال،
ڪيس نام نهال، پسڻ تان پري ٿيو.

سر جمن ڪلياڻ ۾ معشوق کي عقايل پڪيءَ جي
صورت ڏيني سڌو ٿو ڪيس چوي

عقايل! اکين ۾ توکي باري بان،

يعني ته اي عقايل تنهنجي اکين جون پنٺيون جي آهن،
سي باري بائن يعني وڏن هانن ۽ تڪن تيرن وانگر آهن.

عقايل! اکين ۾ توکي باري بان،
اُڀو اڳريون ڪرين ماڳ هٿيو مستان،
جانب تون زيان، اکين سين ايڏا ڪرين.

پيو ڇا جو عاشقن کي ان اکين جي تيرن سان ڦٽي، کين
مور ڇا ڪيو ڇڏن. هو ويچارا مستان اتيئي ڄم ڪايو
بهو رهن، ۽ تون اُڀو اڳريون پيو ڪرين:

عقايل! اکين ۾ توکي تڪا تير،
ساڄن انهيءَ سينگ سين ڦٽيئي گهٽا فقير،
پيو م مارج مير تنهنجو پهريون پورو ٿيو.

عقايل! اکين ۾ تير چلايو تو،
پيو م ماري سو جنهنجو پهريون پورو نه ٿئي.

پوءِ ٿو ڪري سائس مذاق . ڇي
پاڻي کان ڪمان ۾ ميان مار م مون،
مون ۾ آهين تون متان تنهنجو ئي توکي لڳي.

پر ڪڏهن خيال ٿو ٿئيس ته متان منهنجو معشوق
سمجهي ته هي ڪانئر ٿي ٿو وڃي، سو چئيس ٿو

جانب منهنجي جيءَ ۾ تو جي طمع هوءَ،
وٺ ڪاتي، وڍ انگڙا، ادب گرم ڪوءَ،
پاڻيان پيال سندوءَ جي ساجن سنئون ٺهارين.

وڏي مهرباني تنهنجي، ٿورو احسان سندوءَ، جي
سنئون ٺهاري ان اکين جي تيرن سان ڦٽي ڇڏينم.

وري جڏهن معشوق عشق جو تير ڀري ڀري
ٽوهڻيس، تنهنجو بيان دلسوز ۽ دلچسپ نهايت عمدي
عبارت ۾ هنن ٿو آئي!

هيٺين بيتن ۾ سر، کان، سيلو، پيلو مڙني جي
معنيٰ تير آهي. ٽيڪر لفظ به ان ئي معنيٰ سان ڪتب ٿو
آئي. ٽيڪر نه ته سمند جو هڪڙو پکي آهي جو ٽپر ڪو
ڏيئي مڇي ماريندو آهي. سڃيو معنيٰ آڇيو، هنيو.
پريڏي ڏيئي معنيٰ مڙي تي آڏو بهي. ڪرنگهر معنيٰ
پٺيءَ جو ڪنڊو. وهڻي معنيٰ پٺاري. ٻنگان معنيٰ وجه

سر جو سڃيو سڄڻين ڀر ڀيڙي ڏيئي،
تنهن کان ڪرنگهر ڪپيو پکن سر ٻيهي،
جيرا جگر بڪيون پاساريون ٻيئي،
ويچنئون ويني ٿي وهڻي سڄڻين.

سر جو سڃيو سڄڻين ٻنگان ٻاڻ ڀري،
ڀيو وجودان نڪري ڪڙ ڪڙ کان ڪري،
ڀڄو ڀير ڀري ته ڪي ٺريو هٿ حبيب جو.

"ٺريو هٿ حبيب جو" ڪهڙو نه عجيب اصطلاح
آهي. گهايو ڇڏي. دل ميڙ ٿي وڃي. شاه اهڙين لينون
گهڻيون ٿو وڃهي.

سر جو سڃيو سڄڻين ٻيهر ٻاڻ ڀري،
سو چمڪيو چوه مان ڪڙ ڪڙ کان ڪري،
جيرا جگر بڪيون لنگهي ڀيو ڀري،
لڳو جيءَ جڙي تائيان تند نه نڪري.

سر جو سڃيو سڄڻين سينگ منجهان سيلو،
ٽيڪر ٽڪيو ڪينڪي پار لنگهيو ڀيلو،
هڻڻ سين حيلو جانب جيڏوئي ڪيو.

انڪريني چوي ٿو ته

جانب تون جيڏو آهين شان شعور سين،
مون تي ڪر منهنجا پرين توه تسي تيڏو،
اي ڪامل ڪم ڪيڏو جنن نوازينم نگاه سين.

پڻ

هوڏي هوڏ ڇڏي جي مان گهر اچين سپرين،
ڳالهيون ڳجه اندر جون تن گهريون توڏي،
جي وهين گڏ گوڏي ته دور سڻاينءِ دل جا.

وري معشوق جي چلو لائين جو بيان هيٺين بيت ۾
بخوبيءَ هنن ٿو آڻي.

ڪڏهن طاقيون ڏين ڪڏهن ڪلن در دوستن جا،
ڪڏهن اچان اچڻ نه لهان ڪڏهن ڪوٺيون نين،
ڪڏهن سڪان سڏ ڪي ڪڏهن ڳجهان ڏر رڳڙهين،
ڪڏهن وڃان وڃي نه سگهان ڪڏهن سڏ ڪرين،
ڪڏهن ڪڇن ڪينگي ڪڏهن ٻاجه پريا ٻولين،
ڪڏهن حرف نه پڇن هيڪڙو ڪڏهن قول ڪرين،
اهڙا ئي آهين صاحب منهنجا سپرين.

سر آسا ۾ نهايت مزو ٿو ڪري، جتي اهڙي
نخريلي محبوب کي ٿو چئي ته هي منهنجا مٺا!

اکين ۾ ٿي ويه ته آءُ واري ڍڪيان،
توڪي ڏسي نه ڏيه، آءُ نه ڏسان ڪي ٻيو.

تارن ۾ ڪر تڪيو ونين ۾ ٿي ويه،
پرين اکين ۾ پيه ته آءُ آچارو ٿيان.

ونيون معنيٰ اکين جون مالڪيون. آچارو معنيٰ ڍڪُ. هنن
بيتن جو مطلب به ڏاڍو ڳوڙهو آهي. تصوف جو ته ان ۾
اچي ويو آهي.

سر جمن ڪلياڻ ۾ هڪ هنڌ اچي ٿو وٺي عاشق
کي. ڇي ادا

عاشق ائن نه هون جنن تون سڄي انگڙين،

تڏهن؟ هو

وڃي در دوستن جي رت ڏهاڻي رون،
بي پر ڪنهن نه پون ماکر محبوبن سين.

ماڪر معنيٰ قبول.

جان عاشق مٿي رت تان دعويٰ ڪري مَ نينهن جي،
سائو منهن، سونهن گئي، سڪڻ اي شرط،
نڪي گوڏ ڳرڻ، مٿان سر سڙدا ڪري.

ڳرڻ معنيٰ ناڻي جي ڳوٺري.

ساڳيون جنن فارسيءَ واري چيو آهي.
عاشقان رانه نشاني آي پسر
آه سر دو رنگ زرد و چشم تر
انتظاري، بيقراري، درد سر
سوز سينه، جانگدازي، بيخبر.

پر تنهنجو گهڙو حال آهي؟

اڃا تو منجهاءَ ڪڪ چيتي رت نڪري،

پوءِ

منهن ۾ معشوقن جا ڪنن جهليندين گهاءَ؟
سو تون ڪجارياءَ سڪڻ جون سڌون ڪرين؟

سچو عاشق آهين ته

جي هو پائين کان ڪمان ۾ ته سينو سپر رک،
منهن ۾ معشوقن جا چاڪ چڪتا چڪ،
سوري پانءِ مَ شڪ، عاشق ٿي ته اُبهين.

اُبهين معنيٰ بچي پوين.

جي هو پائين کان ڪمان ۾ ته سينو سپر ڏيڇ،
منهن ۾ معشوقن جا جهالو ٿي جهليڇ،
پاهان پڳ ۾ ڏيڇ عاشق ٿي ته اُبهين.

جي هو پائين کان ڪمان ۾ ته نٿي ڏج سينو،
ڪجي نه ڪينو وڃي در دوستن جي.

۶

محبت جي ميدان ۾ عاشق ٿي آ ڇام،
سمهان سل، سيد چئي، ڪندءِ تير تمام،
ڪهڄ ڪوم ڪلام، جم دوستنن دور ٿئين.
آڇام معنيٰ تير چٽڻ جو نشان. جم معنيٰ جنن م،
متان.

محبت جي ميدان ۾ سر جو سانگ م ڪر،
لاهي سر، لطيف چئي، اڳيان دوستن ڌر،
عشق نانگ اڀر، خبر ڪاڌن کي پوي.

محبت جي ميدان ۾ ڪڏي پڙ ڪاهي،
ڇڏي آ سانگو ارواح جو لاهوتي لاهي،
عشق نانگ آهي خبر ڪاڌن کي پوي.

پيو به

عشق نه آهي راند جنن کي ڪنس ڳپرو،

تڏهن؟

جيءَ جسي ۽ جان جي پيڇي جو هيڪاند،

سو

سسي نيزي پاند اُچل ته اڌ ٿئين.

اڌ ٽنن معنيٰ تنهنجي جسم ۽ جان جي وچ ۾ جا ڳنڍ
 آهي سا چڙهي پوي. بيت جو مطلب هي ته سرتي مصيبتون
 سه ته جوهر کڻيني. پرينءَ سان پريت جوڙڻ، سندس
 صحبت جو ساءُ چڪڻ، ۽ محبت جو مزد ماڻڻ الي هلي
 راند نه آهي. هتي اڌ ٿيڻو آهي.

سر ڪارايل ۾ به عشق کي نانگ جي صورت
 ڏيئي، عاشق کي چٽو

سنهالپانءَ مَ سڀ ويا واسينگن جا،
 جنهن جيءَ جهڙپ هاڻي هنڌاهين نه چري.
 سنهالپانءَ مَ سڀ سُڪا جنهن پيٽ،
 تنهن جيءَ چيٽ جنگن کي جوکو ٿئي.

ان لاءِ

عاشق معشوقن جي وٺي ويه ڳري،
 جمر ورچي ڇڏئين سندي دوست دري،
 ويندءَ لپ ٺري ڏيندا هڪي ٻاجه جي.

عاشق معشوقن جو وٺي ويهڻ در،
 اچي پڇندءَ سپرين لهندءَ سار سپر،
 ڀلائيءَ جو ڀر رهبر ٿيندءَ راه ۾.

عاشق معشوقن جو وٺي ويه دڪان،
 پنج پيش پرين جي پٽيءَ وجهي پاڻ،
 ته تون تنين ساڻ سدا رهين سرخرو.

سر رپ ۾ ٻي صلاح هيءَ ٿو ڏٺيس ته

نھائينءَ کا نينهن سڱ منهنجا سپرين،

جا ڏس ته

سڙي سارو ڏينهن، ٻاهر پاف نه نڪري.

تون به

نينهن نھائينءَ جان ڏکيو ڪو نه ڏکئين؟

پلا:

جر جيري ڇڏي ته ڪئن پڇندا ٿان؟
سو تون ڪنڀارن ڪن ڪريجان ڳالهڙي.

يعني ڪنڀارن واري ڳالهه ياد رکجانءِ. جنن هو نھائينءَ
کي ڏکي ڇڏيندا آهن، تنن تون به

عشق لڪو رکج، پڌر نه پائج.
سر آسا ۾ هنن پڻ ٿو چئيس ته

اڪيون سڀني ڌار جنهن سان پسين پرينءَ کي،
ٻني ڏانهن ڪيم نهار گهڻو ريسارا سپرين.

۽

نيرانائي نيڻ نئي آڇ پرينءَ کي،

چو ته:

ستر کاذا کيڻ جه ڏٺو منهن محبوب جو.

پوءِ جڏهن اکيون اڙنس ٿيون، ۽ ناڪ نينهن جي
لڳيس ٿي، تڏهن ته پلٽجي ٿوپوي. ڇي؛

ڪي جو ڪيڏانهن اکيون پسي آيون،
تائين تيڏانهن پيون پاڻ مهاڙيون.

ڪي جو ڪنهن پار اکيون پسي آيون،
ٿيون ديوانيون دل ۾ اهر لڳين آر،
تهان پوءِ قرار ستيون ڪين سيد چئي.

ڪي جو وڃي ڪالهه اکيون پسي آيون،
لالون ڪيون، لطيف چئي، جانب جي جمال،
ٿيا نيڻ نهال جنهن دلبر ديڪيو.

آخوند گل محمد پنهنجي "ديوان گل ۾" چيو
آهي ته:

اندر ۾ عشق جنهن جي جاءِ پنهنجي ٿروهي جوڙي،
وسن برسات جنن دائر تنين جا نيڻ ٿيا آلا.

شاه لطيف به پنهنجي اکين نانءِ چئي ٿو ته

هاڻ ته وسن ۽ وهن ڏهاڻي ڏسڻ لني،
جنن جنن پرين پسن تنن تنن نشا نينهن جا.

وسن ۽ وهن ڏهاڻي ڏسڻ لني،
 ڏسي ڏسي اڪيون توه تلاشون ڪن،
 ڏايون نه ڏاپن پسن منجهان پرين جي.

پلا:

اڪين کي آهين عجب جهڙيون عادتون،
 سور پرائي ساڻ جا وڃيو وهائين،
 اُتي لنو لائين جتي حاجت ناه هٿيار جي.

اڪين کي آهين وڏا وجه وڙهڻ جا،
 اُپيون منڊي مامرو جهڙو نه لاهين،
 جنن سي ڪڪر اُپ تنن آگيون آهين،
 جهڙ ڦڙ نه لاهين وسن ورسِي مينهن جنن.

اڪين کي آءُ جان کي جهلون پائيان،
 لوڪ لتاڙي ننڊ ۾ ساجن سونءِ،
 مون کي ماريءَ پاڻ پرچي آئون.

اڪين پنهنجي مت پائسين پالهن ڪئي،
 اُتي وڃي لڳيون جتي جان ڪپت،
 نڪا ڳاله نه ڳت جيءَ ڏني ريءَ نه جڙي.

اڪڙين آرو مونهان پڇي نه ڪيو،
 اُتي وڃي اڙيون جتي چوڻ نه چارو،
 هنڌرو ويچارو واتون جهليو جهلي.

نيٺ جڏهن سهاڄي در سندس سوال اڪهي ٿو، ۽
پاڻ جيريئي جانب جو جمال ماڻي ٿو، تڏهن چوي ٿو.

شڪر گڏيا سون سپرين جيري جاني يار،
ويني جن جي وٽ ۾ ڪوڙين ٿين قرار،
ڏليم ڪر نه ڌار پاڙو تن پرين سين.

ڌاٽر مون ڏيڪاريو هون جو حضور،
پرين پرچڻ جو ڪيو موٽائي مڌڪور،
اي دوستن جو دستور جنن چنان چنن ڪين ڪي.

منهنجي مندائن جي گل پريان پيني،
ڪڏهن ڪوسا نه ٿيا ڏورا پو ڏيني،
ساڄن سڀيئي ڍڪيم ڍول ڍلايون.

۽ اصل ايتري قدر رنگ ۾ رچي ٿو وڃي جو چوي ٿو ته

مون کي اڪڙين گهڻا ٿورا لائيا،
ته پڻ پرين پسن ڪٿان جي ڪر سامهون.

وري به ”وحدت وجوديءَ“ وارو ئي خيال.

ڪڏهن ڪڏهن خيال ٿئيس ٿو ته آءُ جو هنن
پڌر پيو ٿوپايان سا ته هلڪائي آهي، ان مان ڀلائي نه
آهي. متان ڪنهن ڪاڙو ڪهڙي خبر پنڄي وڃي، ۽ خار

لڳنس، ۽ وٺي اسان ۽ پرين جي وچ ۾ ڦيٽاڙي وجهڻ
جي ڪوشش ڪري سو پاڻ کي سمجھائي ٿو ته

سڪ سڪائي سڪ، سڪ نه آهي سترن،
لڪ لڪوئي، لڪ ته ڪرڻ خبر نه ٿئي.

اتيني وري بي پرواه بڻجي، وٺي ٿو چوه مان چني ته ڏي

خبر ٿي ڪرڻ کي ته مون کي ڪندا ڪوه؟
صورت سپيريان جي ڏٺي ڪونهي ڏوه.

هيو به

ڪر ڪاريندو سي مائو جن پريٿو،
جوش جلايا جي ماري تن مات ڪيو.

پوءِ ته وسائي ٿو ڪاري پٽ ڪر تي چي:

ڪر کي ڪپر ڪاءِ نانگ مٿيارو نڪري
آپي جو اوناءِ سر پر سندي سڄڻين.

يعني اسان پرين کي پاڻ ۾ ڳالهائيندو ڏسي ته
ڪارمنهن ڪٿڙا پيو ڏئي. اها عادت ابليسي گهڻن ۾
آهي، ڏاڍو اُن جو ارمان آهي. اوهان مان متان ڪو اها
عادت ڌاري، ۽ پاڻ کي هن بيت جو مهاڏو ڪاري، ۽

ڪر خراب ٿئين هيا هچارا،

پورينن ڳليون پرينءَ جون چوڌاري چارا،
مرين منهن ڪارا سڙي انهيءَ سور ۾ .

پوءِ ٻڌائي ٿو ته ان جو نتيجو ڇا ٿيو آهي جو

ڪر جا ڪڏ ڪنهي پوڻ ڪارڻ پرينءَ جي،
تنهن ۾ پاڻ پئي غيبي غار ٿيو.

سو سڃاڻي در سوال ٿو ڪري

الله ڪر جين مندي جن جي من ۾،
اسان ۽ پرين جون اميدون پسڻ،
تنهن پوءِ مرن سڙي انهيءَ سور ۾ .

بس! سمند جون لهرون آهن. پيون لهن ۽ چڙهن.
شاعرانءَ مڙج ان کي چوندا آهن. پر نهايت حد ٿو ڪري
جڏهن چوي ٿو ته

عاشق ته عزازيل ٻيا مڙيني سڏيا،
ڪارڻ سڪ سبيل لعنتي لال ٿيو.

يعني ته سڄو عاشق خدا جو عزازيل فرشتو هو. لال مان
لعنتي ٿيو، ليڪن پنهنجي پريم يعني خدا کي ڇڏي
آدم جو سجدو نه ڪيائين، جيتوڙي امر به الله ٿي
ڪيس.

انگريزي سربروي سنڌيءَ ۾ چئي ٿو ته:

دل جو دلبر هيڪڙو گهڻا تا نه کجن،
دل ڏجي تنهن هيڪڙي ٽوڻي سو سکن،
سي چلولا چنجن جي در در لائين دوستي.

انهي ساڳئي سر ۾ پڻ ارمان ٿو کائي ته ڪهڙو
وڃي سمي جو حال رهيو آهي.

آدمين اخلاص مٽائي مائو ڪيو،
گون کائي ڪنهن جو سندو ماڙهونءَ ماس،
دلبر هن دنيا ۾ وڃي رهندو واس،
پيو سڀ لوڪ لباس ڪو هڪدل هوندو هيڪڙو.

۱

يار سڏائي سڀڪو جاني زباني،
آهي آساني ڪم پني ڪل پوي.

سسئي نانءُ هڪ هنڌ چيو اٿس:

ڪو جو آيس ڪوڏ ٻاروچاڻي ذات جو،
جي هو چونس ٻوڏ ته جي سڻائي جڳ ڪي.

ساڳيو خيال بخوبيءَ سر ڪنڀات ۾ ٿو آئي. ڇي:

ڪم ڪمندن ڪٿيو هارايو هوڙن،
چڪيو نه چوندن هو جو ساءُ صبر جو.

ڪني ڪين پرائيو منجهان ڪيني ڪين،
هي هوءَ ستاڻي سينگ ته زه چني جوکو ٿئي.

ڪيني واري جو تير ڪمان ڪشيل به چڱو هجي،
ته به مهل تي زه چچي پريس، ۽ فائدي ماڳ اٿلو ٿوٽو
ٿيس. يعني ته ڪم راس ٿيل به ڦٽي وڃي.

اُن ڪري

نمي ڪمي نهار تون ڏمر ڏولائو،
ٿئين ساڃانو جي اڀين انهيءَ ڀرتي.

ڏولائو معنيٰ رولو. ساڃانو معنيٰ ساڃه وارو.

نمي ڪمي نهار تون ڏمر وڏو ڏڪ،
صبر ۾ سڀ سڪه جي سنواري سمجهين.

هو چوڻي، تون م چڙ واتان ورائي،
اڳ اڳرائي جو ڪري خطا سو کائي،
ڀاند ۾ پائي ويو ڪيني وارو ڪين ڪي.

هو چوڻي، تون م چڙ واتون ورائي ويڻ،
سڀني سين، سيد، من ماري ڪرميڻ،
ڪاند وڌيائي ڪيڻ، ڪيني منجهان ڪين ٿئي.

سٽي ويٺ ڪنن سين ورائج م وري،
هاديءَ جي هدايت جي آهي اِيءَ ڳري،
تن سڄي ساه سري، جن ماريو نفس ماٺ سين.

چونڊن ڪيم چئيج ويٺ ورائي سامهون،
ڪامت قيمت جهڙي روز ڏمر کي ڏيج،
ويٺ مَ ورائيج ته سڀ ور سهاڳي ٿنين.

اٺ چونڊن مَ چؤ چونڊن چيو وسار،
انني پهر ادب سين پر اهاڻي پار،
مفتي منجه وهار، ته قاضيءَ ڪانيارو نه ٿنين.

مفتي معنيٰ فتويٰ ڏيندڙ. هتي ٿيو ويڪ. سو فتويٰ ڏيڻ
لاءِ منجه وهار ته پوءِ قاضيءَ ڪانيارو نه ٿين يعني ته
ڪنن ٻاهرين قاضيءَ جي ڪاٺ نه ڪڍڻي پوئتي. مطلب
چا ته پنهنجن ڪرتوتن تي سخت نظر رک. ڇيڳلو نه ٿي.
متان پوءِ ٻين جي واهر وهيٽو وڃين ٿين. هدايت ته قابل
عمل آهي، پر ڪو مڃي!

سر ڪنڀات جي پهرين بيتن ۾ سهائيءَ سفيد کي
ساراهي، پوءِ من مستر کي ميو يعني اٺ بناڻي، ويهي جي
اُن کي اٽه ٿو ٻڌي، ۽ دم دلاسا ڏي، سي ته واه جهڙا
آهن. پانءِ ته ٻار ٿو پرچائي. اٺ اوڳو ۽ ائٿرو پسون
آهي، ۽ جنن شاه صاحب چئي ٿو ته: ڪڏا تورو

ڪاٺي نه ڪٽڻ هار، چندن جا چوپا ڪري،
اگر اوڏو نه وڃي، سر ڪنڊ لهي نه سار،
لاڻي جي لغار، ميو مستانو ڪيو.

ڪرهي ڪي ڪنڀر وڌ ۾ پند پلڻ جا،
ليڙو لاڻيءَ کي چري، نير ساڻ نئين،
چانگي سنڌي ڇت ۾ صاحب وجه سنئين،
اوپاهيوس امين، لطف ساڻ، لطيف چني.

چانگي چني چڪياس مٿان اک نه آهي،
جنهن ول گهڻا وهائيا ان سين ار لڳياس،
ڇوڌاري چندن وٺ پڇي پوڄ ٿياس،
روٺاري رت ڪياس ان ڪڏا توري ڪرهي.

پوءِ ٿو سڌو اُٺ ڪي چني يعني من ڪي سمجھائي. ڇي

ڪرها ڪسر ڇڏ، وڪون وجه وڌنديون،
هڪر حبيب سان مون ڪي نيني گڏ،
مڇڻ پونتي هڏ آهون اڪنڊين جون.

ڪرها ڪسر ڇڏ وڪ وڌندي پاءِ،
منهنجو هلڻ انهن جتي جانب جاءِ،
توڪي چندن چاريان ٻيو وڳ لاڻي ڪاءِ،
انهن اُٺ اُٺاءِ جنن هونديءَ رات هت مڙون.

ڪسر ڇڏ ڪنواٽ وڪون وجهه وڌنديون،
سنئين سپيرين جي ونگي پيءُ مَ واٽ،
ڇڏ جهوري، ڏي جهات، ته هونديءَ رات هت مڙون

هڪ هنڌ ته خوشامد به ٿو ڪريس. ڇي

ڪرها ڪر سڃاڻ پيڪو ۽ پانهنجو،
اصل آهي اوهان جو ناليرو نڌاڻ،

سو

ڪرها اسان ساڻ، ڪي ڇانگا ڪج چڱايون.

پر ڏسي ٿو ته من روپي ميو شر جو شر، تڏهن
ٿو ٿيس ريگهڙيون. ڇي

ڳل ڳانا ياقوت جا موتين ڳتي مال،

ڳل، ڳلي ۾، ڳانا، ڪننڀون ياقوتن واريون
پايانءِ، ۽ مال، مالها، ڳاني موتين ڳتي وجهانءِ.

ڪڍيني جي ڪرها هيڏي پايانءِ حال.

هيڏي يعني جهل، بت جو ڪپڙو سو وري ڪڍيني
يعني ولويت جو مٿان وجهانءِ. پڻ چندن چاريانءِ جال

جال = جهجهو،

جي مون رات رسائين،

يعني جي رات جو وٺي هلي پرين وٽ پهچائينم.

ڳل ڳانا ياقوت جا موتين ڳتي مال،
ڪڍيني جي ڪرها هيدي پايانءِ حال،
چندن چاريانءِ جال، جي مون رات رسائين.

ڳل ڳنا ياقوت جا موتي منجه مھار،
چانگا چندن چاريانءِ اٺني پھر اپار،
سندي پي پچار، جي مون رات رسائين.

ميا تو مھار سڄي پايان سون جي،
چاريان چندن چوٽيون نايو مينديءَ ڌار،
سندي پيء پچار جي مون رات رسائين.

پوءِ جڏهن من مچائي ڇڏيس ٿو، ۽ ساڌ سنگت
جو ساءُ چڪيس ٿو، ۽ ٺاڻڪ نينهن جي لڳيس ٿي، تڏهن
ساڳيو روپڪ اُٺ وارو ٻڌي، هنن ٿومن جي ڪت جو
وستار ڪري. ڇي

اڄ نه اڳينءَ ڌار ڪرھو جنن ڪالهه هو،
اڳڻ آيو نه ڪري پاھوڙي پچار،
جڪس منجه قطار ڪاول چنائين وه جي.

”ڪاول چنائين وه جي“ يعني ڪا مڙياڻي دنيا کان
 دونس ملي اٿس، جنهن ويچاري کي سهماڻي ڇڏيو آهي،
 ۽ ڪاڌو پيتو وسري ويو اٿس. اُنڪريني هاڻ:

اُٺ نه ويڃي وڳ سين چري نه چانگو،
 لڳيس ٿانڪ نينهن جي نهوڙيو نانگو،
 ڇڏي سر سانگو، رڙهي رند پرين جي.

وري

چندن چڪي آڻيو هي ول وجهي نه وات،
 ڪرهي ڪنور لتاڙيا رڻيءَ پيئي رات،
 توڏي تنهن وڻ تات، جنهن ۾ پوءِ بادام جي.

پوءِ ته ڏاٺ جا هريس، ۽ چشڪو جو آيس، سو
 ڏهاڙي ڊوڙ اوڏانهن اٿس. ڏاڍن ڏاڍن ۾ ٻڌو پيو
 آهي ته اُنهن مان به چنائِي نڪريو وڃي.

نونيڙ ڏه ڏاڍيون پندرهن پند پياس،
 بفل ۾ بگهاڙيون لڳين لوه لڳاس،
 ج به سڄڻ ياد پياس، ته چرڪ چنائين هيڪڙي.

بس من کي چوٽ لڳي سهين، ته پوءِ ڪهڙا به
 دنيا جا ٻنڌڻ هوندس ته اُن جو زور اُٿس پڙندو ئي
 ڪين. ويٺي ويٺي اُن مولائي مستيءَ ۾ محو ٿي ويندو،
 ۽ مٿي مڪانن جا پيو سير ڪندو. شاعر پنهنجي من ناءِ

به چوي ٿو ته نيٺ هن سان به اهڙوئي وڙ ٿيو آهي، هاڻ
ته جيتوڻيڪ

وهي منجهين وڳ

ته به

ڪٿوريءَ ڏار چري .
وهي منجهين وڳ ڪٿوريءَ ڏار چري،
جڳ سين جهڙو جڳ هنئين سين هٿ چري.

۽

جيان ڪوڙ ٻنگائين پنجين لکين پاء،
ميو تنهن ماڳاءَ ڏهاڻي ڏار چري.

جيان ڪوڙ به ڪائون پنجين لکين پڪ،
تيان ڏيني تڪ ميو متارو ٿيو.

انگري توکي مون کي به نيڪ صلاح ٿو ڏئي ته
اهڙو من روپي

لک لاکڻو ڪر هو ڪوڙين ڏيني ڪاه،
ايلا چيون آهر ۾ پوڄ مڻي کي پاء،
ڪٿ نه ڪندو ڪاه جه پلاڻيو ته پرينءَ مڙي.

يعني من کي چڱي رستي لاءِ، مٿا مونا هڻي کيس ساڌ

سنگت تي هيراء. ۱ هڪر دنيا کان رخ ڦريس، ۽ منهن
ساد سنگت ڏي ٿيس ته پوءِ منزل مقصد تي وڃي
رسانيندء. ڪٿ ڪندو ڪانه، سڌوئي سڌو هليو هلندء.

شل هر ڪو اهو سبق هنئين سان هنبائي، ۽
پنهنجي من رويي مٿي ڪي ”نوڙي نرمل نام“ جي سان
هندي رنگ ۾ رتو رهي!

پورو ٿيو

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻُگ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَننَ کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پئاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي **سُرخ گلن** جيئن، اڄڪلهه **نيلا پيلا** آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پيءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)